

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΒΑΛΑΚΗ

Καθηγητοῦ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝ ΠΟΛΛΟΙΣ ΔΙΑΚΕΥΑΣΘΕΙΣΑ



ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚΔΟΣΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ

ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΠΟΤΙΕ

1913

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.

Σφραγίδα

1913
ΒΑΜ
127

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ἱστορία. — Ἱστορία λέγεται ἡ ἀληθὴς διήγησις περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔγιναν εἰς τοὺς παρελθόντας χρόνους.

2. Διὰ τί μνηθάνομεν τὴν ἱστορίαν. — Ἡμεῖς ἐγεννήθημεν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν· ἀλλὰ ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κόσμον πρὸ χιλιάδων χρόνων. Λοιπὸν ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅσα συνέβησαν πρὶν νὰ γεννηθῶμεν ἡμεῖς μέχρι τῆς σήμερον.

3. Πρέπει νὰ μνηθάνωμεν πρὸ πάντων τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας. — Πᾶν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔγινεν εἰς τὴν οἰκογένειάν μας, ἔχομεν μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ τὸ μάθωμεν. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἡ μεγάλη οἰκογένεια, τῆς ὁποίας ὅλοι εἴμεθα μέλη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι ἀνήκομεν. Διὰ τοῦτο ὅλοι θέλομεν νὰ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας.

Ἡ ἱστορία τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος μας, τῆς Κρήτης, εἶναι ἓν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου μας εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ πλήρης ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας. Ὅταν δὲ μάθωμεν τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους ἔκαμαν οἱ προπάτορές μας, ὅταν γνωρίσωμεν πόσον εὐτυχῆς ἦτο ἄλλοτε ὁ τόπος μας καὶ πόσα δυστυχήματα καὶ μαρτύρια ὑπέφερεν ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς, τότε θὰ ἀφοσιωθῶμεν εἰς τὸν τόπον μας, ποῦ ἐποίισθη μὲ τόσον αἷμα καὶ τόσον ἰδρώτα. Τὸν ἀγαπῶμεν τώρα, ἀλλ' ἀφ' οὗ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν του, θὰ τὸν ἀγαπήσωμεν ἀκόμη καλύφερον.

Ὅταν δὲ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους μας, ὅταν γνωρίσωμεν τὰς μεγάλας πράξεις, τὰς ὁποίας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔκαμε καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ ἐν καιρῷ πολέμου, τότε θὰ θελήσωμεν νὰ τὰς μιμηθῶμεν. Καὶ ὅπως ἕκαστος φιλότιμος νέος θέλει νὰ τιμᾷ τὸ οἰκογενειακόν του ὄ-

νομα μὲ τὰς καλὰς του πράξεις, οὕτω καὶ ἡμεῖς, οἱ ὅποιοι ὀνομαζόμεθα Ἕλληγες, ποτὲ δὲν θὰ θελήσωμεν νὰ προσβάλωμεν τὸ μεγάλο αὐτὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους μας.

1. Ὅρισμὸς τοῦ χρόνου καθ' ὃν συνέβησαν τὰ διάφορα γεγονότα.—Ἐπειδὴ διάφορα συμβάντα συνέβησαν κατὰ διαφόρους χρόνους, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν πότε ἔγιναν τὰ σπουδαιότερα ἔξ αὐτῶν. Διὰ νὰ ὀρίσωμεν δὲ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ταῦτα συνέβησαν, λαμβάνομεν ὡς βᾶσιν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐγεννήθη πρὸ 1913 ἐτῶν. Λοιπὸν τὰ γεγονότα ἔγιναν ἢ πρὸ Χριστοῦ (χάριν συντομίας γράφομεν π. Χ.) ἢ μετὰ Χριστὸν (=μ. Χ.). Οὕτω λέγομεν ὅτι ἐν γεγονὸς ἔγινε τῷ 146 π. Χ.· ἐὰν ὕστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἔγινε τῷ 145 π. Χ.· καὶ οὕτω καθέξῃς. Ἡ λέγομεν ὅτι ἐν γεγονὸς ἔγινε τῷ 146 μ. Χ.· ἐὰν ὕστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἔγινε τῷ 147 μ. Χ. καὶ οὕτω καθέξῃς.



ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1. Οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Κρήτης.—Ἄνθρωποι ἔζων εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ 5 χιλιάδων περίπου ἐτῶν π. Χ.

Οἱ ἀρχαιότατοι αὐτοὶ κάτοικοι ἔζων εἰς καλύβας κατεσκευασμένας ἀπὸ χῶμα ἢ ἐκτισμέναις μετ' λίθους· εἶχον δὲ καὶ μικρὰς πόλεις. Ὅλα τὰ ἐργαλεῖα τῶν ἦσαν λίθινα ἢ ἀπὸ κόκκαλα τῶν ζώων, διότι τότε δὲν ἤξευραν ἀκόμη νὰ ἐργάζωνται τὰ μέταλλα.

2. Οἱ χρόνοι τοῦ Μίνωος.—Οἱ κάτοικοι αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν ἰδίαν καταγωγὴν μετὰ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πιθανῶς ἦσαν οἱ Πελασγοὶ τῆς Ἑλλάδος, ἤρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ μορφώνωνται. Ἐπειτα προόδευσαν, ἐπολιτίσθησαν καὶ ἀπέκτησαν πλοῦτη καὶ δύναμιν καὶ ἰσχυρὸν ναυτικόν. Ἐγιναν τόσον πολλοί, ὥστε ἐλέγετο ὅτι ἔκτισαν ἐνενήκοντα πόλεις.

Ἐκ τούτων σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ Κνωσὸς πλησίον τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ Φαιστὸς εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς.

Διήρκεσε δὲ ἡ ἀκμὴ αὐτῆ τῆς Κρήτης 3 χιλιάδας περίπου ἔτη. Ὁνομάζονται δὲ οἱ χρόνοι οὗτοι χρόνοι τοῦ Μίνωος, διότι αὐτὸς φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν ἔτοχὴν ταύτην ὁ ἰσχυρότερος Βασιλεὺς.

3. Ὁ Μίνωος.—Ὁ Μίνωος ἦτο μέγας καὶ ἰσχυρὸς βασιλεὺς· εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Κνωσόν· ἐκεῖ εἶχε τὰ μεγαλοπρεπῆ του ἀνάκτορα. Κάθε ἐννεὰ ἔτη ἐπιστεύετο ὅτι συνδιελέγετο μετὰ τὸν Δία καὶ ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τοὺς ἀναγκαίους νόμους. Ἀπέκτησε στόλον μέγαν καὶ ἰσχυρὸν μετὰ τὸν ὁποῖον προσέβαλε τοὺς πειρατὰς, οἵτινες ἐρχόμενοι μετὰ τὰ πλοῖά των ἀπεβιβάζοντο εἰς διαφόρους παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἐληλάτουν τὴν χώραν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους πολλῶν νήσων καὶ παραλίων τοῦ πελάγους τούτου νὰ ἰσχυάσωσι, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ τραπῶσιν εἰς εἰρηνικὰ

ἔργα. Ὁ Μίνως λοιπὸν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θαλασσοκράτωρ βασιλεύς· ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης· εἰς τὸν στόλον του κανεῖς δὲν ἐτόλμα νὰ ἀντισταθῇ. Νέας πόλεις ἔκτισεν ὁ Μίνως εἰς πολλὰ μέρη ἐκτὸς τῆς νήσου· Κρήτες κατόκησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἔκτισαν πόλιν τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Κρήσαν καὶ πλησίον αὐτῆς ἐθεμελίωσαν τὸ ματεῖον τῶν Δελφῶν. Ἡ χώρα αὕτη ἐξηρτάτο ἀπὸ τοὺς Κρήτας, ἕως ὅτου μετὰ ἀρκετὰ ἔτη ἦλθον ἐνταῦθα ἄλλοι Ἕλληνες ἀπὸ βορρᾶ, οἱ ὀνομαζόμενοι Δωριεῖς, οἵτινες κατέλαβον τὸ μέρος τοῦτο.

3. Πολιτισμὸς τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.—Τὸν πολιτισμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων δεικνύουσι τὰ σπουδαιότατα πράγματα, ἅτινα εὑρέθησαν κεκρυμμένα εἰς τὴν γῆν εἰς διάφορα μέρη, ὅπου ἦσαν ἀρχαῖαι πόλεις. Εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ εἰς τὴν Φαιστόν εὑρέθησαν μεγαλοπρεπέστατα ἀνάκτορα, ἅτινα προκαλοῦσι τὸν θαυμασμὸν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τούτων εὑρέθησαν πλεῖστα πῆλινα ἀγγεῖα μὲ ὄρειαιότητας ζωγραφίας, ἄλλα ἀγγεῖα ἐκ διαφόρων λίθων, χρυσᾶ κοσμήματα, διάφορα χάλκινα σκεύη τῆς οἰκίας καὶ ζωγραφίαι εἰς τοὺς τοίχους· ταῦτα δεικνύουσι φανερώτατα πόσον οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε εἶχον προοδεύσει εἰς τὰς τέχνας, πόσην λεπτότητα καὶ ἐπιτηδειότητα εἶχον, πόσον πλοῦτον εἶχον ἀποκίσει καὶ μὲ πόσην μεγαλοπρέπειαν ἔζων. Ἐγνώριζον δὲ καὶ γράμματα, τὰ ὁποῖα ὅμως διέφερον ἀπὸ τὰ σημερινά (1).

(1) Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ κατεῖχον ὅλον σχεδὸν τὸν λόφον τῆς Κεφάλας, ἣτοι εἶχον μῆκος 150 περίπου μέτρων καὶ ἄλλο τόσον πλάτος ἢ κυρία αὐτῶν ἀπὸ βορρᾶ εἴσοδος μεγαλοπρεπῆς καὶ ὄχυρὰ ἄγει εἰς τὴν αὐλήν, ἣτις εἶναι εἰς τὸ μέσον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἔχει μῆκος 60 καὶ πλάτος 37 μέτρων· αὕτη ἐχρησίμευε πρὸς συγκοινωνίαν τῶν διαφόρων διορισμάτων καὶ φωτισμὸν αὐτῶν· περίξ αὐτῆς ἦσαν τὰ ἀνάκτορα μὲ τρία πατώματα (κυρίως τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπισημότερον τῶν ἀνακτόρων) μὲ εὐρείας αἰθούσας διηρημένας εἰς διάφορα μέρη ὑπὸ κιόνων, μὲ λουτρῶνας, δεξαμενάς καὶ πλεῖστα δωμάτια ἀποθηκῶν, ἅτινα εἶχον πολυαριθμοὺς πίθους καὶ κρύπτας κάτῳθεν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ἀπετέλουν πολὺ ἐκτεταμένον καὶ πολὺπλοκον οἰκοδόμημα, μὲ διόδους περιπλόκους καὶ σκοτεινάς, κλίμακας, φυλάκας κτλ, διὰ τοῦτο νομίζουσι τινες, ὅτι αὐτὰ ἦσαν ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερόμενος Λαθύριθος τῆς Κνωσοῦ. Ἐκπλήξιν δὲ καὶ θαυμασμὸν προκαλοῦσιν αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ τελεῖαι διὰ τὴν λεπτότητα καὶ φυσικότητα ζωγραφίαι

Οὕτως ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ χώρα, ἣτις ἐπολιτίσθη· αὐτὴ πρώτη ἔδειξε πόσι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δύναται νὰ κατορθώσῃ.

Ὁ πολιτισμὸς δὲ οὗτος διεδόθη ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ὅτι ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς· ἐδῶ ἰδρύθη τὸ πρῶτον βασίλειον καὶ ἔγιναν οἱ πρῶτοι νόμοι.

Α. Θρησκεία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.—Κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἐθεωρεῖτο γυναικεία θεά, ἡ Μήτηρ τῶν Θεῶν, ἡ Ῥέα ἢ Κυβέλη· αὕτη ἦτο θεότης τῆς φύσεως, τοῦ κυνηγίου, τῶν φυτῶν καὶ τοῦ πολέμου. Τὰ ἀγαλιάρια τῆς θεᾶς παρίστανον αὐτὴν νὰ κρατῇ δίστομον πέλεκυν ἢ ὄφεις ἢ ἄνθη. Ἐπίστευον δὲ ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι θεοὶ δευτερεύοντες, οἵτινες ὑπῆκουον εἰς τὴν Μητέρα τῶν θεῶν. Ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερὰ σύμβολα ὡς ὁ δίστομος πέλεκυς, ὅστις ἦτο τὸ ἱερώτατον σύμβολον, τὸ ζεῦγος τῶν ἱερῶν κεραίων, τὸ ἱερὸν πτηνόν, ὁ σταυρός· καὶ ἱερὰ δένδρα ἦσαν, ὡς ἡ ἔλαια, ἡ συκῆ.

Οἱ θεοὶ ἐλατρεύοντο ἢ ἐντὸς σπηλαίων ἢ ἐντὸς ἱερῶν, αἵτινα ἦσαν μικρὰ καὶ ἀσκεπῆ οἰκοδομήματα, ἐνίοτε δὲ εἶχον καὶ στέγην. Ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον ἀγάλματα τῆς θεᾶς, διάφορα ἱερὰ σύμβολα καὶ διάφορα ἀγγεῖα πρὸς σπονδὰς· προσέτι δὲ ἦσαν καὶ θέσεις διὰ νὰ θέτωσι τὰς ἀναιμάκτους προσφοράς, ὡς τοὺς προσφερομένους καρπούς, καὶ βωμὸς διὰ τὰς θυσίας τῶν ζώων. Ὁσάκις δὲ ὁ ναὸς ἦτο ἀσκεπής, ὑπῆρχεν ἐντὸς

τῶν τοίχων, ἄλλαι εἰς φυσικὸν μέγεθος καὶ ἄλλαι μικραί.

Τὰ ἀνέκτορα τῆς Φαιστοῦ δὲν εἶναι κτώτερα ἀπὸ τὰ ἀνέκτορα τῆς Κνωσοῦ κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὰς διακοσμήσεις· ἀλλὰ δὲν ἦσαν καὶ στολισμένα με ζωγραφίας καὶ ἄλλαι διακοσμήσεις, ὅπως ἦσαν τῆς Κνωσοῦ ἰδίως ἀξιοσημειώτως εἶναι κλίμαξ 13 μέτρων πλάτους ἄγρουα εἰς ὑπερμεγέθη κυρίαν αἴθουσαν

Ἔτερα ἀνέκτορα τῆς αὐτῆς τέχνης εὐρέθησαν ἡμῖν· ὄραν μακρὰν τῆς Φαιστοῦ, ἐν Ἀγίᾳ Τριάδι.

Ἐκτὸς δ' ὅμως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, αἵτινα πάντα διὰ πυρκαϊῆς καταστράφησαν, ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν ἀνεκτόρων τούτων καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη ἀγγεῖα ἐξ ἀλαβάστρου καὶ ἄλλων ποικίλων λίθων, ἔχοντα διάφορα σχήματα καὶ πολυεῖδη κοσμήματα, χρήσιμα πρὸς στολισμὸν τῶν οἴκων, θρησκευτικὰς τελετὰς κτλ. λαμπτήρες πολυτελεστάτοι· καὶ ἀγάλματα. Ἐκπλήττουσι δὲ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν πηλίλων ἀγγείων, αἵτινα ἦσαν ἐξωγραφημένα

αὐτοῦ καὶ τὸ ἱερὸν δένδρον.

Σημειώσεις — Τὴν ἔκτοσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δεικνύουσι καὶ οἱ περὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Μίνως μῦθοι :

1. Ὁ Ζεὺς — Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Κρόνου Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κρόνος, ὅστις ἦτο βασιλεὺς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐφοβεῖτο μήπως τὸν ἐκθρονίσουν τὰ τέκνα του, διὰ τοῦτο τὰ κατέπινεν Ὅτε δὲ ἡ γυνὴ του Ἐρέα ἐγέννησε τὸν Δία, ἔδωκεν εἰς τὸν Κρόνον μίαν πέτραν νὰ καταπῆ καὶ οὕτω τὸν ἐγέλασεν τὸν δὲ μικρὸν Δία, τὸν ὅποιον ἐγέννησεν ἐν Κρήτῃ, ἐκρυσεν εἰς σπήλαιόν τι τῆς Ἰθάκης, ὅπου τὸν ἀνέθρεψαν οἱ Κορύβαντες Ἄφ' οὗ δὲ ἐμεγάλωσεν ὁ Ζεὺς, ἐξεθρόνισε τὸν πατέρα του καὶ ἔγινεν ὁ μεγαλύτερος θεὸς.

2. Ὁ Μίνως. — Ὁ Μίνως εἶχε πατέρα τὸν Δία ὁ υἱὸς δὲ αὐτοῦ Ἄνδρως ἠγωνίσθη εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τινα ἐορτὴν καὶ ἐνίκησεν ὅλους τοὺς ἀνταγωνιστάς του διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἐφθόνησε καὶ τὸν ἔστειλε νὰ νικήσῃ ἕνα ταῦρον, ὅστις ἐξέπεμπε φλόγας ἀπὸ τὸ στήμα του καὶ κατέστρεφεν ὅλην τὴν χώραν περὶ τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Ἀττικὴν ἀλλ' ἐφρονεῦθη ὑπὸ τοῦ ταύρου. Τότε ὁ Μίνως ἐξέστράτευσεν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, ἐκυρίευσεν τὰ Μέγαρα, πόλιν ὑποτελῆ εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπολιόρησεν ἔπειτα καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἠμαγκάσθησαν διὰ νὰ παύσῃ ἡ πείνα καὶ ἡ ἀσθένεια, τὴν ὅποιαν ἔστειλεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, διότι ἐπολέμουν πρὸς τὸν Μίνωα, τὸν υἱὸν του, νὰ στέλλουν ἧ νέους καὶ ἧ νέας κατ' ἔτος εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ τοὺς τρώγῃ ὁ Μι-

μὲ ωραιότατα χρώματα καὶ μὲ ποικίλας παραστάσεις κεκοσμημένα καὶ δεικνύουσι ὅτι καὶ ἡ ἀργειοπλαστικὴ ἦτο τότε τελειότατα ἀνεπτυγμένη.

Ὅπλα καὶ σκεύη, ποτήρια, ὑδρῖαι, λέβητες, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, ξυράφια, κίτοπτρα ἐκ χαλκοῦ ἀναμειγμένου μετὰ κασιτέρου, κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ, ἄπειροι σφραγιδολίθοι ἐκ πολυτίμων λίθων ἢ ἐκ μετάλλου μὲ τελειότατα ἐσκαλισμένας ἐξεικονίσεις ἀνθρώπων καὶ ζώων, ψῆφοι ἐξ ἐλεφαντόδοντος, χρυσοῦ, λίθων διαφόρων χρωμάτων ἢ ὑαλίνης μάζης ἀποτελοῦσαι περιδέραια, χρωματιστὰ ἀγαλμάτια ἐκ πορσελάνης τῆς θεᾶς, ἅτινα εἶναι ἀριστουργήματα τέχνης, μᾶς παρουσιάζουσι τὸν πολιτισμὸν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὁ σίδηρος ὅμως ἦτο σπάνιος καὶ πολυτιμώτατος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ γυναῖκες, ἰδίως τῶν ἀνακτόρων, ἦσαν πολυτελέστατα καὶ κομψότατα ἐνδεδυμένα, ἐφόρου δὲ κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων, ὡς καὶ οἱ ἄνδρες.

Περισσότεροι δὲ τῶν δύο χιλιάδων πηλίνων πινακίδων εὑρέθησαν ἔχουσαι γράμματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα δὲν κατορθώθη ἀκόμη νὰ ἀναγνωσθῶσιν.

νώταυρος. Ἀπὸ τὸν σκληρὸν τοῦτον φόρον ἠλευθέρωσε τὰς Ἀθήνας ὁ Θεσπεύς.

Ὁ Μινώταυρος ἦτο τέρας ἔχον σῶμα ἀνδρὸς καὶ κεφαλὴν ταύρου· αὐτὸς ἦτο κλεισμένος ἐντὸς τοῦ Λαβυρίνθου, ἕστις τόσον πολυπλόκουσ εἶχε τὰς διόδους, ὥστε ὅστις εἰσῆρχετο ἐντὸς αὐτοῦ ἔχανε τὸν δρόμον καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ κατεσκευάσεν ὁ Δαίδαλος, ὅστις ἐθεωρεῖτο διδάσκαλος τῶν πρώτων Ἑλλήνων τεχνιτῶν.

Ἀδελφοὶ τοῦ Μίνως ἦσαν ὁ Ραδάμανθυς καὶ ὁ Σαρπηδών· ὁ Ραδάμανθυς ἦτο ἄρχων διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἦτο περιφημὸς διὰ τὴν σφρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του· διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔγινεν εἰς τὸν Ἄδην δικαστὴς. Αὐτὸς καὶ ὁ Μίνως (καὶ ὁ Δαικός, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Αἰγίνης) ἐδίκαζον τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτοὺς τὰς ἀρμεζούσας τιμωρίας.

3 Ὁ Ἰδομενεύς.—Ἐγγονὸς τοῦ Μίνως καὶ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος ἐλέγετο ὅτι ἦτο ὁ Ἰδομενεύς, βασιλεὺς τῆς Κρήτης. Αὐτὸς μὲ τὸν ἀγαπητὸν του σύντροφον Μυριόνην ἔλαβον 80 πλοῖα καὶ ἐξεστράτευσαν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας κατὰ τῆς Τροίας. Ὁ Ἰδομενεύς κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον ἔκαμε μεγάλα κατορθώματα. Ἀπέθανε δὲ καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Κνωσόν.

Περὶ ληψίς.—Ἡ Κρήτη ἦτο κατοκρημένη ἀπὸ 5 χιλ. ἐτῶν π. Χ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς προώδευσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐπολιτίσθησαν. Ἐκτίσαν καὶ πόλεις πολλὰς, ὥστε 90 πόλεις ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ Μίνως· οὗτος ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς βασιλεὺς καὶ ἐγένετο θαλασσοκράτωρ. Ἐκτίσεν νέας πόλεις, ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ ὄλου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ κατέστρεψε τὴν πειρατείαν. Ἐν γένει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ κίνησις καὶ αἱ πράξεις ἀποδίδονται εἰς τὸν Μίνωα, ἡ Κρήτη ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀπὸ ἐδῶ διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σπουδαιότατα εὐρήματα καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὡς κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἐλατρεύετο γυναικεία θεά· ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερὰ σύμβολα· οἱ δὲ ναοὶ αὐτῶν ἦσαν συνήθως μικροί. Τὸν πολιτισμὸν δὲ καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν τῶν χρόνων ἐκείνων μαρτυροῦσιν ὁ μῦθος περὶ τοῦ Διὸς, ὁ μῦθος τοῦ πολέμου τοῦ Μίνως

διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρόγεω, ὁ μῦθος τοῦ Δαιδάλου
καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθυος, καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἴδομενέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤῃ

1. Ἐξέθοδος τῶν Δωριέων εἰς Κρήτην.— Μετὰ τὴν κά-
θοδον τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς Πελοπόννησον, οἱ Δωριεῖς ἦλθον ἀπὸ τὴν
Σπαρτίην καὶ ἀπὸ τὸ Ἄργος· ἀπεβιβάσθησαν δὲ εἰς διάφορα μέρη τῆς
νήσου καὶ ἀπ' οὗ ἠγωνίσθησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη πρὸς τοὺς ἔντοπίους,
κατόρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον.

Οἱ Δωριεῖς δὲν κατέστρεψαν ὅλους τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους τῆς
Κρήτης· ἀπὸ αὐτοὺς ἦσαν καὶ οἱ Ἑτερόκρητες, οἱ ὅποιοι κατόκουν
εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης.

2. Πόλεις τῆς Κρήτης.— Αἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς
ἐποχῆς τῶν Δωριέων ἦσαν πολλαί· αἱ μεγαλύτεραι δὲ καὶ δυνατώτεραι
ἦσαν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, ἥτις ἦτο εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Με-
σαρᾶς· ὕστερον ἀπὸ αὐτὰς ἡ σπουδαιότερα πόλις ἦτο ἡ Κυδωνία,
ἥτις ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου τὰ σημερινὰ Χανία· ἡ Λύκτος, ἥτις ἔκειτο εἰς
τοὺς πρόποδας τῆς Δίκτης, δὲν ἦτο μὲν τόσον σπουδαία, ἀλλὰ διεκρίνε-
το διὰ τὴν γενναίότητα τῶν κατοίκων τῆς καὶ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τῆς.

3. Αἱ τάξεις τῶν κατοίκων ἐν Κρήτῃ.— Οἱ κάτοικοι
τῆς Κρήτης ἦσαν διηρημένοι εἰς τρεῖς τάξεις:

Πρώτη ἦτο ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν· αὐτὴν ἀπετέλουσαν
οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ παλαιότεροι ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς, οἵτινες συνηνώθησαν
μὲ τοὺς κατακτητάς. Οὗτοι ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν
ἢ κατεγίνοντο εἰς τὰ πολεμικά.

Δεύτερα ἦτο ἡ τάξις τῶν περιούκων ἢ ὑπηκόων· αὐτοὶ ἦσαν
οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς νήσου, οἱ ὅποιοι δὲν ἔκαμαν ἀντίστασιν εἰς

τοὺς Δωριεῖς, κατόικουν δὲ εἰς τοὺς ἀγρούς ἢ εἰς τὰς πόλεις, ἰδίως εἰς τὰς μικροτέρας· ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματά των ἢ κατεγίνοντο εἰς τὸ ἔμποριον καὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ εἰς διαφόρους τέχνας· ἔδιδον δὲ φόρον τινὰ εἰς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς.

Τρίτην τάξιν ἀπετέλουν οἱ δοῦλοι· οὗτοι ἦσαν δύο εἰδῶν: 1) οἱ μνωῖται, οἵτινες ἦσαν δοῦλοι τῆς πολιτείας καὶ ἐκαλλιέργουν τοὺς ἀγρούς, οἱ ὅποιοι ἀνήκον εἰς τὸ δημόσιον· καὶ 2) οἱ ἀφραμιῶται ἢ κλαρωῖται, οἵτινες ἦσαν ἰδιαιτέροι δοῦλοι τῶν Δωριέων καὶ ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν κυρίων των.

§. III. Πολίτευμα τῶν Ἑλλήνων. — Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Δωριέων ἀπετέλει πολλὰ κράτη, περισσότερα τῶν 40. Ἐκαστον δὲ κράτος εἶχεν ἰδιαιτέρους νόμους, ἰδίους ἄρχοντας καὶ ἰδιαιτέρα νομίσματα· ἀλλὰ τὰ πολιτεύματα τῶν κρατῶν τούτων ὁμοίᾳζον μεταξὺ των, ἦσαν δὲ ἀριστοκρατικά. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν εἶχον οἱ κόσμοι, 10 τὸν ἀριθμὸν εἰς τὰς πλείστας πόλεις, οἵτινες ἀπὸ ἀρχαίας ἐπιφανεῖς οἰκογενεῖας καταγόμενοι, ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κόσμους διεκρίνοντο κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ἐγίνοντο μέλη τῆς βουλῆς καὶ ἐλέγοντο γέροντες· ὡς τοῦτοι ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἀνεύθυνοι, παρέχοντες τὰς συμβουλὰς αὐτῶν εἰς τοὺς κόσμους καὶ ἐξελέγοντες τὰς πράξεις των. Οἱ δὲ ἐλεύθεροι πολῖται συνήρχοντο εἰς ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ἐπικυρώσουν τὰς ἀποφάσεις τῶν γερόντων (1).

§. IV. Ἀνατροφή τῶν παιδῶν. — Οἱ παῖδες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν διέμενον εἰς τὰς οἰκίας τῶν πατέρων των. Ἀνετρέφοντο δὲ μὲν σκληραγωγίαν· ἐφόρουν τὰ ἴδια ἐνδύματα τὸν χειμῶνα καὶ τὸ θέρος, καὶ συνήθιζον νὰ ὑποφέρωσι τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν. Ἐμάνθανον τοὺς νόμους, τοὺς ὕμνους τῶν θεῶν καὶ ποιήματα, τὰ ὅποια ἐξύμνον τὰ κατορθώματα τῶν ἀρχαίων ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν.

Ὅτε οἱ παῖδες ἐγίνοντο 18 ἐτῶν, τότε νέοι ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέ-

(1) Ἀργότερον ἡ ἐκκλησία ἔλαβε πολὺ περισσότερα δικαιώματα· αὕτη ἀπεφάσιζε περὶ τῶν σπουδαίων υποθέσεων· ἐκτελεσταὶ δὲ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ἦσαν οἱ κόσμοι· ἡ ἐξουσία δὲ τούτων ὡς καὶ τῶν γερόντων πολὺ ἡλαττώθη.

ρας οικογενείας συνήθριζον αὐτοὺς εἰς ἀγέλας. Τὰς ἀγέλας ταύτας διηύθυνεν ὁ πατήρ τοῦ νέου ἐκείνου, ὅστις συνήθριζεν αὐτοὺς· οὗτος ὀνομάζετο ἀγελάτης· ὠδήγει τοὺς νέους εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸ τρέξιμον, εἰς τὴν ἀσκήσιν τῶν ὅπλων, καὶ ἐνίοτε εἰς τὸ νὰ συνάπτωσι πλαστὰς μάχας μεταξὺ τῶν· ἐπιμῶρει τοὺς ὀκνηροὺς καὶ ἀμελεῖς, καὶ ἐβράβευε τοὺς προθύμους.

Γ. Συσσίτιν.—Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ κατεγίνοντο εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἔζων ὡς στρατιῶται· ἂν καὶ εἶχον ἰδιαιτέρας οἰκίας δὲν ἔμενον συνήθως εἰς αὐτάς. Συνηνωμένοι εἰς ομάδας, τὰς λεγομένας εἰταίρειας, ἔτρωγον εἰς κοινὰ γεύματα, ἅτινα ὀνομάζοντο ἀνδρείαα.

Ταῦτα ἤρχιζον μὲ προσευχάς· προσέφερον δὲ φαγητῶν πρῶτον εἰς τοὺς ξένους, ἔπειτα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ ἀνδρείου. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐσκέπτοντο περὶ τῶν δημοσίων ἐποθέσεων, διηγοῦντο τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων καὶ παρεκίουν τοὺς νέους εἰς τὴν ἀνδρείαν.

Δ. Οἱ νόμοι τῆς Κρήτης.—Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῶν Δωριέων ἐν Κρήτῃ. Οἱ Κρηῖτες ἐθανυμάζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοὺς νόμους αὐτῶν· καὶ ὅλων μὲν τῶν πόλεων οἱ νόμοι ἐπηρεοῦντο, ἀλλὰ καλύτεροι ἀπὸ ὅλους ἐθεωροῦντο οἱ νόμοι τῆς Γόρτυνος. Σήμερον δὲ γνωρίζομεν ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς ἀρίστους αὐτοὺς νόμους. Εὐρέθη τοῦτο γεγραμμένον (πιθανῶς κατὰ τὸ 600 π. Χ.) εἰς πλάκας ἐκτισμένης εἰς ἐν οἰκοδόμημα ἀρχαῖον τῆς πόλεως ταύτης.

Ε. Πρώοδος τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτισμὸν.—Ἐν Κρήτῃ προσόδευσαν τότε πάλιν αἱ τέχναι. Ὁ Δίπποιος καὶ ὁ Σκύλλις εἶναι οἱ πρῶτοι περίφημοι κατασκευασταὶ (περὶ τὸ 580 π. Χ.) μαρμαρίνων ἀγαλμάτων· ἡ τέχνη αὐτῶν ἔγινεν ὀνομαστή εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἄλλοι δὲ καλλιτέχναι Κρηῖτες κατασκεύευσαν τότε διάφορα ἀγάλματα καὶ οἰκοδομήματα εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεφάνησαν τότε ἐν Κρήτῃ· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θαλήτας, ὅστις ἦτο ποιητὴς καὶ νομοθέτης· οὗτος προσεκλήθη εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἐπανέφερε τὴν τάξιν καὶ τὴν ὁμόνοιαν. Ἄλλος ποιητὴς ἦτο ὁ Ῥιανός, ὅστις ἔψαλε τοὺς Μεσσηνιακοὺς πολέμους.

Καὶ ἄλλοι πρὸς τοῦτοις μάντιες καὶ ἱερεῖς διεκρίθησαν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν· μετοξὺ αὐτῶν ἐλέγετο καὶ ὁ Ἐπιμενίδης· οὗτος ἦτο σοφὸς ἀνὴρ καὶ ἐγνώριζε καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον, πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ λατρεία τῶν θεῶν. Αὐτὸς προσεκλήθη ἀπὸ τὸν Σόλωνα

εις τὰς Ἀθήνας καὶ κατέστησε τοὺς θεοὺς εὐνοϊκοὺς πάλιν εἰς τὴν πόλιν, κατὰ τῆς ὁποίας εἶχον ὀργισθῆ, καὶ κατέπαυσε τὰ μίσση καὶ τὰς διχονοίας μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων.

9. Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ παρακμὴ τῆς ἑρρήτης.

—Κατὰ τὴν Δωρικὴν ταύτην ἔποχην αἱ κυριώταται πόλεις τῆς νήσου ἤρχισαν μὲ τὸν καιρὸν νὰ πολεμῶσι μεταξὺ των, χωρὶς νὰ εἶναι καμμία τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ὑποτάξῃ τὰς ἄλλας. Ἰδίως ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς ὅτε ἠνοῦντο, κατώρθωνον νὰ ὑποτάξωσιν ὅλην τὴν νήσον· συχνάκις ὅμως ἐπολέμουν μεταξὺ των, καὶ τότε ἡ νήσος διηρεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα· ἐκεῖνο δὲ ἀπὸ τὰ δύο ἐνίκα, μὲ τὸ ὁποῖον ἤθελε συμμαχήσει ἡ ἰσχυρὰ Κυδωνία(1).

Οἱ Κρήτες ἐνόησαν ἐπὶ τέλους τὰ κακὰ τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, καὶ δι' αὐτὸ συνεφώνησαν μεταξὺ των, ὅταν ἐξωτερικὸς τις ἐχθρὸς ἐπέρχηται κατ' αὐτῶν, νὰ συνενώνωνται πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ· ὁ σύνδεσμος οὗτος ὠνομάζετο συγκρητισμός. Ἄμα ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἐξέλειπεν, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἤρχιζον ἐκ νέου.

Εἰς αὐτοὺς τοὺς πολέμους κατέστρεφον τὰς δυνάμεις των οἱ Κρήτες· ἐν τῷ ἡ ἄλλῃ Ἑλλάδι ἔκαμεν τόσον μεγάλας προόδους εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπεχείρησε τόσον μεγάλους πολέμους, οἱ Κρήτες ἔνεκα τῶν διχονοιῶν των ἔμειναν ξένοι πρὸς ὅλα ταῦτα. Ἐν τῷ

(1) Εἰς τοιοῦτους πολέμους κατεστράφη καὶ ἡ ἰσχυρὰ πόλις Λύκτιος. Ἀπὸ τῆς πολλῆς ἐπολέμει μὲ τὰς πρώτας πόλεις τῆς νήσου· μετὰ τῆς Κνωσοῦ δὲ πάντοτε εὐρίσκατο εἰς πόλεμον. Ὅτε δὲ τῷ 220 π. Χ. συνεφώνησαν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, ὑπέταξαν ὅλην τὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Λύκτιου· διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν νὰ τὴν καταστρέψωσι καὶ συνενώσαντες ὅλους τοὺς Κρήτας ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των ἐπέηλθον ἐναντίον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγων ἔνεκα μικρᾶς αἰτίας διηρέθησαν οἱ σύμμαχοι καὶ μέρος αὐτῶν προσετέθη μὲ τοὺς Λυκτίους. Καὶ αὐτοὶ οἱ Γορτύνιοι διηρέθησαν εἰς δύο μέρη· οἱ γεροντότεροι μὲ τοὺς Κνωσίους καὶ οἱ νεώτεροι μὲ τοὺς Λυκτίους.

Ἄλλὰ οἱ γεροντότεροι Γορτύνιοι καταλαμβάνουσι τὴν ἀκρόπολιν τῆς πόλεως των καὶ ἐξορρίζουσιν ἐν μέρος ἐκ τῶν νεωτέρων, φονεύουσι τοὺς ἄλλους καὶ παραδίδουσι τὴν πόλιν εἰς τοὺς Κνωσίους.

Μίαν δ' ἡμέραν οἱ Λύκτιοι ἐξῆλθον ἅπαντες ἐκ τῆς πόλεως των, διὰ νὰ λεηλατήσωσι τὴν χώραν τῶν ἐχθρῶν· οἱ Κνωσίοι, οἵτινες εἶχον καλέσει εἰς

ἡ Κρήτη πρώτη ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας προώδευσεν, ἔπειτα ἔμεινε στάσιμος, ὅτε ἤκμασεν ἡ λοιπὴ Ἑλλάς. Οἱ Κρήτες χωρὶς νὰ φροντίζωσι διὰ τὰ γινόμενα εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐξηκολούθουν τοὺς μεταξὺ των πολέμους καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβαινον εἰς ξένας χώρας ὡς μισθοφόροι, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐπολέμουν μαζί μὲ ἐκείνους, οἵτινες τοὺς ἐπλήρωνον· ἦσαν δὲ οἱ Κρήτες ἐπιτήδειοι τοξόται καὶ σφενδονῆται. Πολλάκις δὲ συνέπεσε μισθοφόροι Κρήτες νὰ εὐρίσκωνται μεταξὺ τῶν δύο πολεμούντων μερῶν καὶ νὰ μάχωνται πρὸς ἀλλήλους.

Περίληψις.—Οἱ Λαοιεῖς ἐλθόντες εἰς Κρήτην κατέλαβον αὐτήν. Διηροῦντο δὲ εἰς 3 τάξεις· τοὺς ἔλευθέρους, τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς δούλους· οὗτοι δὲ ἦσαν δύο εἰδῶν, οἱ μνωῖται καὶ οἱ ἀφραμιῶται. Ἄνωτάτῃ ἀρχὴ ἦσαν οἱ κόσμοι, 10 συνήθως τὸν ἀριθμόν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο τὰ μέλη τῆς βουλῆς· ἡ δὲ ἐκκλησία ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Τούτων οἱ παῖδες ἀνετρέφοντο μὲ σκληραγωγίαν καὶ ἀπὸ τοῦ 18 ἔτους τῆς ἡλικίας των συνήρχοντο εἰς ἀγέλας καὶ ὁμοῦ ἐγυμνάζοντο· γινόμενοι δὲ ἄνδρες ἔζων στρατιωτικῶς καὶ ἐτρῶγον ὁμοῦ. Καὶ νόμους δὲ ἀρίστους ἔσχε τότε ἡ Κρή-

βοήθειάν των 1000 Αἰτωλοῦς, μαθόντες ὅτι ἡ Λύκτος εἶχε μείνει ἄνευ ὑπερασπιστῶν, ἐπῆλθον ἀμέσως κατ' αὐτῆς, τὴν ἐκυρίευσαν καὶ ἐπεμψαν τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν Λυκτίων εἰς τὴν Κνωσόν. Ἐπειτα ἔβραλαν πῦρ εἰς τὴν πόλιν, τὴν κατέστρεψαν ἐντελῶς καὶ ἀνεχώρησαν. Οἱ Λύκτιοι ἄφ' οὗ ἐπανῆλθον καὶ εἶδον τόσον μεγάλην καταστροφὴν, κατελήφθησαν ἀπὸ σφοδρὰν λύπην· κανεὶς δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν μόνον ἐρείπια ἦσαν. ἄφ' οὗ περιῆλθον περίξ κτήης καὶ ἐκλασταν διὰ τὴν τύχην των, κατέφυγον εἰς τὴν πόλιν Λάππαν· Ἐκεῖ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ μεγάλην προθυμίαν ἀπὸ ἐκεῖ ἐξηκολούθησαν μὲ τοὺς συμμάχους των τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἐζήτησαν δὲ καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Μακεδόνων· οὗτοι ἔστειλαν εἰς αὐτοὺς 700 ἄνδρας, μὲ τοὺς ὁποίους κατόρθωσαν νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κυθωρικὴν καὶ τὰς ἄλλας συμμάχους μὲ τοὺς Κνωσίους πόλεις, καὶ ἠνάγκασαν αὐτάς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν συμμαχίαν μετὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἡ Λύκτος ἀνωκοδομήθη, ὁ δὲ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀκόμη ἐπὶ τινα χρόνον.

τη και ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἀνέδειξε, καλλιτέχνας, ποιητὰς, νομοθέτας, ἱερεῖς καὶ μάντις. Ἄλλὰ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπέφερον τὴν στασιμότητα τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἐν ᾧ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς διεκρίνετο διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῆς ἔργα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ

ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥΣ

1. Αἵτια τῆς ὑποταγῆς.—Ἐν ᾧ οἱ Κρήτες κατέτριβον τὰς δυνάμεις των εἰς ἐμφυλίους πολέμους, ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ ὑπέταξε τὴν Ἰταλίαν ὅλην, κατώρθωσε νὰ ἐποτάξῃ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα τῷ 146 π.Χ.

Ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ κατέλοβε τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἤθελε νὰ κυριεύσῃ καὶ τὴν Κρήτην, διότι ἡ κατάκτησις αὐτῆς θὰ διηκούλυε τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἐξακολουθήσουν τοὺς πολέμους καὶ νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ κράτος των ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Κατάλληλον δὲ ἀφορμὴν πρὸς καθυπόταξιν τῆς Κρήτης παρέσχον ἰδίως οἱ πειραταί.

Ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐνίκηθησαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἄλλαι χῶραι ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ διελύθησαν οἱ στόλοι τῶν κρατῶν ἐκείνων, πολλοὶ ναυτικοὶ οἵτινες ὑπηρετοῦν εἰς τοὺς στόλους τούτους, συνεσφωρεύθησαν εἰς τὰ τραχέα καὶ βραχώδη παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1) κατασκευάσαντες δὲ πλοῖα πολλὰ καὶ ἀποκτήσαντες μεγάλην δύναμιν, ἐλήστευον τὰ διαπλέοντα τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐμπορικὰ πλοῖα, ἐληλάτουν τὰς παραλάσιαι, ἐκυρίευον καὶ διήρπαζον τὰς πόλεις, καὶ ἠχμαλώτιζον τοὺς κατοίκους, τοὺς ὁποίους διὰ νὰ ἐλευθερώσωσιν ἐξήτουν πολλὰ χρήματα. Οἱ

(1) Αὕτη εἶναι χερσόνησος τῆς Ἀσίας εἰς τὰ βορειοανατολικά τῆς Κρήτης κειμένη.

Κρητες συνηνώθησαν με τους πειρατάς τούτους, και τὰ παράλια τῆς νήσου ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια τῶν πειρατῶν.

2. Νίκη τῶν Κρητῶν.—Ταύτην τὴν ἀφορμὴν και ἄλλας εὐροῦσα ἡ Ῥώμη ἔστειλε τῷ 74 π. Χ. με στόλον ἰσχυρὸν τὸν στρατηγὸν Μάρκον Ἀντώνιον· οὗτος ἐνόμιζεν ὅτι με μεγάλην εὐκολίαν θὰ νικήσῃ τοὺς Κρητας· διὰ τοῦτο ἔφερεν ἐπὶ τῶν πλοίων του περισσοτέρας ἀλύσεις διὰ νὰ δέσῃ με αὐτάς τοὺς αἰχμαλώτους παρὰ ὄπλα. Ἀλλὰ οἱ Κρητες ἐπῆλθον με τὰ πλοῖά των ἐναντίον αὐτοῦ και ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λασθένου και τοῦ Πανάρου τὸν ἐνίκησαν ἐν ναυμαχίᾳ. Αἱ δὲ ἀλύσεις τὰς ὁποίας ἔφερεν, ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς Κρητας διὰ νὰ κρεμάσωσι τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τοῦ ἰστού τῶν ἰδίων των πλοίων, οὔτινες οὕτως ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τοὺς λιμένας των. Τὸν δὲ Ἀντώνιον ὠνόμασαν οἱ Ῥωμαῖοι «Κρητικόν» περιπαίζοντες αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας του.

3. Πρεσβεία τῶν Κρητῶν εἰς Ῥώμην.—Οἱ Κρητες βλέποντες ὅτι ἡ Ῥώμη θὰ ἐξεδικεῖτο διὰ τὸ πάθημά της, ἔπεμψαν εἰς αὐτὴν 30 ἄνδρας ἐπιφανεῖς διὰ νὰ ἀποτρέψωσι τὸν κίνδυνον. Ἀλλ' ἡ πρεσβεία ἐπέστρεψεν ἀπρακτος, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἐξήτησαν νὰ παραδώσωιν εἰς αὐτοὺς οἱ Κρητες τὸν Λασθένην και Πανάρην, ὅλα τὰ πλοῖά των, τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους και 300 ὁμήρους και νὰ πληρώσωσι 4000 τάλαντα (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 150 περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν).

4. Κατάκτησις τῆς Κρήτης.—Ἐπειδὴ οἱ Κρητες δὲν ὑπέκουνσαν εἰς ταῦτα, ἔστειλαν οἱ Ῥωμαῖοι τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Μέτελλον διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὴν νήσον· οὗτος ἀτεβιβίασθη πλησίον τῆς Κυδωνίας

69

π.Χ.

τῷ 69 π. Χ. Ὁ πόλεμος ἦτο μακρὸς και φοβερός. Ὁ Λασθένης και ὁ Πανάρης εἶχον συναθροίσει 24 χιλιάδες ἀνδρῶν με αὐτάς συνῆψαν μάχην πλησίον τῆς Κυδωνίας πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ἀλλ' ἐνίκηθησαν. Μετὰ τοῦτο οἱ Ῥωμαῖοι ἐπολιορκήσαν τὴν Κυδωνίαν και μετὰ στενὴν πολιορκίαν ἠνάγκασαν αὐτὴν εἰς παράδοσιν ἀφ' οὗ δ' ἐπῆλθον κατὰ τῆς Κνωσοῦ και κατέλαβον αὐτήν, ἔγιναν κύριοι τῆς Λύκτου και πλείστων ἄλλων πόλεων. Οἱ Κρητες ὅμως ἀνθίσταντο με μεγάλην γενναϊότητα, ὥστε ὁ Μέτελλος ἠναγκάζετο ἐπὶ δύο ἔτη νὰ πολιορκῇ πόλεις ἰσχυράς και νὰ μάχεται ἐναντίον ἐχθρῶν ἐπιτηδείων και ἀνδρείων. Τοῦτο παρῴξυνε

τὸν Μέτελλον, ὅστις ἦτο σκληρὸς ἀνὴρ· ἐκάλυψε τὴν νῆσον μὲ ἐρείπια καὶ μετεχειρίζετο τοὺς αἰχμαλώτους μὲ τόσῃ σκληρότητι, ὥστε πολλοὶ Κρήτες προετίμων νὰ αυτοκτονῶσι παρὰ νὰ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖράς του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ὁ Πομπήιος, ἄλλος Ῥωμαῖος στρατηγός, διὰ νὰ καταστρέψῃ τοὺς πειρατὰς. Ἐπειδὴ δὲ ἔμαθον οἱ Κρήτες, ὅτι μετεχειρίζετο μὲ ἐπιείκειαν τοὺς ὑποτασσομένους, ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρεκάλεσαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ὁ Πομπήιος ἐπέσθη εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Κρητῶν καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Μέτελλον νὰ μὴ πολεμῇ πρὸς τοὺς Κρητας καὶ νὰ φύγῃ ἐκ τῆς νήσου· ἔστειλε δὲ ἓνα ὑποστράτηγόν του, τὸν Ὀκταβίον, διὰ νὰ καταλάβῃ τὰς πόλεις αὐτῆς. Ὁ Μέτελλος ὅμως δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὸν Πομπήιον, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν σκληρότητα τὸν πόλεμον, καὶ ἠναντιώθη καὶ κατὰ τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις συναθροίσας μικρὸν στρατὸν ἠνώθη μετὰ τῶν Κρητῶν.

Ἡ Ἰεράπυτνα ἦτο ἡ τελευταία πόλις, ἣς ἀντέστη κατὰ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ. Μετὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλλωσιν αὐτῆς ὁ Λασθένης ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ, ἡ δὲ Κρήτη μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀγῶνας ὑπετάγη εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 67 π. Χ.

67

Β. Αἰσθήσεις τῆς Κρήτης.—Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς π. Χ. Κρήτης οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι κατέπαυσαν, ἡ δὲ νῆσος διωκεῖτο κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς νόμους ὑπὸ Ῥωμαίου στρατηγοῦ διαμένοντος εἰς τὴν Γόρτυνα, ἣς ἔγινε πολὺ μεγάλη πόλις· Ῥωμαϊκὴ δὲ φρουρὰ ἐστάλη εἰς τὴν Κνωσόν.

Γ. Αἰσθήσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Κατὰ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Κρήτη ἦτο ὑποταγμένη εἰς τοὺς Ῥωμαίους, διεδόθη εἰς τὴν νῆσον ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίτου, ὅστις ἐγένετο καὶ ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Κρήτης ἐν Γόρτυνι. Ἡ χριστιανικὴ δὲ θρησκεία διεδόθη ταχέως εἰς τὴν νῆσον.

Δ. Ἡ Κρήτη μέρος τῆς Βυζαντινικῆς αὐτοκρατορίας.—Ὅτε κατὰ τὸ 390 μ. Χ. τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο μέρη καὶ τὸ μὲν Δυτικὸν εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Ῥώμην, τὸ δὲ Ἀνατολικὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Τὸ Ἀνατολικὸν δὲ κράτος, ὅπερ ὀνομάζετο Βυ-

ζαντιακή αυτοκρατορία, ταχέως ἐξελληνίσθη, καὶ ἡ Κρήτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 500 σχεδὸν ἔτη νὰ ἀποτελῇ μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης αυτοκρατορίας.

Ἡ ἐξέλιξις.—Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιθυμοῦντες νὰ καθυποτάξωσι τὴν Κρήτην εὖρον κατάλληλον ἀφορμὴν, διότι οἱ Κρηῖτες συνηγόθησαν μετὰ τῶν πειρατῶν· διὰ τοῦτο ἐπεμψαν τὸν Μ. Ἀντώνιον, ὅστις ἐνίκηθη. Ἀφ' οὗ δὲ πρεσβεία τῶν Κρητῶν, ἣτις ἐπέμφθη εἰς τὴν Ῥώμην, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος, οἱ Ῥωμαῖοι ἔστειλαν τὸν Μέτελλον (τῷ 69 π. Χ.), ὅστις νικήσας τοὺς Κρηῖτας πλησίον τῆς Κυδωνίας ἐκυρίευσεν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς πόλεις τῆς νήσου καὶ μὲ μεγάλην σκληρότητα ἐφέρετο πρὸς τοὺς κατοίκους. Διὰ τοῦτο οἱ Κρηῖτες ἔστειλαν πρὸς σβεις πρὸς τὸν Πομπήιον, μὲ τοὺς ὁποίους παρῆδιδον εἰς αὐτὸν τὴν νήσον. Δι' αὐτοῦ ὅμως οὐδὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Μέτελλος ἐξηκολούθει τὸν πόλεμον, ἕως ὅτου ὑπέταξεν ὅλην τὴν Κρήτην (τῷ 67 π. Χ.). Ἐν τῷ δὲ ἡ Κρήτη ἦτο ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν νήσον. Ὅτε δὲ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν, ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἦτοι τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΑΣ

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου τῆς Ἀσίας ὀνομαζόμενοι Ἀραβες, ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κατέκτησαν πολλὰς χώρας καὶ ἵδρυσαν μέγα κράτος. Ἀπέκτησαν πολλὰ πλοῖα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐληλάτουν τὰς παραλίους χώρας τῆς Μεσογείου. θαλάσ-

σης. Ἐκ τῶν Ἀράβων τούτων εἰς συνήθουσε 40 πλοῖα καὶ ἦλθε τῷ 834 μ. Χ. εἰς Κρήτην (1), Οἱ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἀραβες πειρα- 834
ταὶ ἐλεηλάτησαν τοὺς ἀγροὺς καὶ κατέστρεψαν τὰς πόλεις, ἐν ᾧ μ.Χ.
τοὺς κατοίκους ἔσφαζον ἢ ἠνάγκαζον νὰ γίνουσι μωαμεθανοί. Ἐκεῖ
δὲ ὅπου κεῖται τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἔκτισαν φρούριον ὀχυρόν,
ὅπερ κατέστησαν πρωτεύουσάν των καὶ ὠνόμασαν Χά ν δ α κ α. Μα-
θόντες δὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης συνέρρευσαν πολλοὶ Ἀραβες ἐκ
τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς· ἐκ τούτων ἐνισχύθησαν οἱ Ἀραβες
τῆς Κρήτης καὶ κατασκευάσαντες πολλὰ πλοῖα ἐλεηλάτουσι ὅλα τὰ
παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, κατέστρεφον τὰς
πόλεις, ἤρπαζον τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπώλουσι ὡς δού-
λους.

Τύσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ἀπώλεια τῆς Κρήτης διὰ τοὺς Βυζαν-
τίους, ὅποτε οὗτοι ἐξέπεμψαν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἕξ μεγάλας
ἐκστρατείας διὰ νὰ ἀνακίησιν τὴν νῆσον· δυστυχῶς ὅμως ἐνικῶν-
το πάντοτε ἀπὸ τοὺς Ἀραβας.

Περίληψις.—Οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὴν Κρήτην
καὶ ἔκτισαν τὸν Χάνδακα. Μετὰ ταῦτα σχηματίσαντες μέγαν
στόλον ἐλεηλάτουσι ὅλα τὰ παράλια τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους
καὶ ἐνίκησαν τοὺς Βυζαντίους ἐξάκις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ

Τῷ 960 μ. Χ. ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, στρατηγὸς τοῦ Βυζαν-
τίου, χροῖς νὰ ἀποθαρρυνθῇ ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἀποτυχίας, ἐπέλ-
θεν ἐναντίον τῶν Ἀράβων μὲ 3300 πλοῖα καὶ πολυάριθμον στρατόν·

(1) Οὗτος ὠνομάζετο Ἀβού-Χάφς Ὀμάρ· ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγε-
το Ἀπόχαψις.

ἀποβιβασθεὶς δὲ πλησίον τοῦ Χάνδακος ἐπολιόρησεν αὐτὸν στενωῶς, ἀφ' οὗ ἐνίκησε τοὺς Ἄραβας.

961
μ.Χ. Ἀλλὰ τὸ φρούριον τῶν Ἀράβων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν, καὶ οἱ πολιορκούμενοι γενναίως ἠγωνίζοντο. Ὁ Νικηφόρος ὅμως βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Κρητῶν μετὰ δικτῶ μηνῶν πολιορκίαν ἐκυρίευσεν τὸν Χάνδακα δι' αἱματηρᾶς ἐφόδου (7 Μαρτίου 961). Ἄφ' οὗ δὲ ἐκρήμνισε τὰ τείχη του καὶ ὑπέταξε τοὺς Ἄραβας τῆς λοιπῆς νήσου, ἔκτισε πλησίον τοῦ Χάνδακος φρούριον ὀχυρόν, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε Τέμενος. Ἐπειτα μετέφερεν ἐνταῦθα πολλοὺς Ἕλληνας καὶ Ἀρμενίους, καὶ προσεκάλεσε τὸν ὄσιον πατέρα Νίκωνα, ὅστις ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας, καὶ ἐπανάφερεν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν τοὺς ἀπογόνους τῶν Κρητῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ γίνουσι μωαμεθανοί. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ εὐγενεῖς οἰκογένειαι τοῦ Βυζαντίου ἦλθον μετὰ ταῦτα εἰς Κρήτην καὶ ἔλαβον μεγάλα κτήματα· αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸν ἔγιναν ἐντελῶς κρητικαί, ἀπέκτησαν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ διηύθυναν τὰς πράξεις τῶν λοιπῶν Κρητῶν.

Περίληψις.—Ὁ Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν Κρήτην ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἐπανάφερε τοὺς Κρητῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ μετέφερεν εἰς τὴν νῆσον νέους ἀποίκους καὶ εὐγενεῖς ἐκ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

Η. Πάτακτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν.—Ἄφ' οὗ οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν, τῷ 1204, διεμοιράσθησαν τὰς χώρας τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους. Ἡ Κρήτη δὲ παρεχωρήθη εἰς τὸν Βονιφάτιον, ἕνα ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Φράγκων.

1206
μ.Χ. Παρὰ τούτου δὲ τὴν ἠγόρασαν οἱ Ἐνετοί (1), οἵτινες ἦλθον, τῷ 1206,

(1) Ἡ Ἐνετία κτισθεῖσα τῷ 452 μ. Χ. εἰς τὰ ΒΑ. τῆς Ἰταλίας ἐπὶ πολ-

μέ 30 πλοῖα εἰς τὴν νῆσον ἠναγκάσθησαν ὅμως νὰ διεξαγάωσι μακροὺς ἀγῶνας καὶ μόλις κατώρθωσαν, τῷ 1210, νὰ καταλίβωσιν αὐτήν.

2. Διανομὴ τῆς γῆς.—Ἡ Ἑνετία διετήρησεν ὡς πρωτεύουσαν τῆς νήσου τὸν Χάνδακα (τὸ Ἡράκλειον(1)), ὅπως ἦτο καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν διὰ νὰ κρατῆ δὲ ἀσφαλέστερον τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της, ἔστειλεν Ἑνετοὺς νὰ κατοικήσωσιν ἐνταῦθα. Ἀφ' οὗ δὲ ἀφῆρθεσαν ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους τὰς περισσοτέρας τῶν γαιῶν, διήρθεσαν αὐτὰς εἰς τρία μέρη· καὶ τὸ μὲν ἐν παρεχωρήθη εἰς τὸ Ἑνετικὸν κράτος, τὸ δεύτερον διηρέθη εἰς μερίδια, ἅτινα παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἀποίκους μετὰ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκστρατεύωσιν ἐν καιρῷ πολέμου(2) καὶ νὰ πληρῶνωσι ποσὸν τι εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, καὶ τὸ τρίτον μέρος παρεχωρήθη εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Τότε ἐστάλησαν ἐπίσκοποι δυτικοὶ εἰς Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἐξεδιώχθησαν. Μόνον δὲ ἱερεῖς ὀρθόδοξοι ἔμειναν ἐν αὐτῇ(3).

3. Ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Ἑνετῶν.—Εὐθύς ὡς ἦλθον ἐνταῦθα οἱ Ἑνετοί, ἤρχισαν οἱ Κρητες μακροὺς καὶ αἱματηροὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ξένων κυριάρχων. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους εἶχον τὴν ἀρχηγίαν αἱ ἀρχοντικαὶ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖα κατήγοντο ἐκ Βυζαντίου ἢ ἀνεδείχθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν Κρητῶν.

Τῶν ἐπαναστάσεων δὲ τούτων ἀναφέρομεν μόνον τὰς σπουδαιότητας.

τῶν νησίδων κατώρθωσε διὰ τοῦ ἐμπορίου αὐτῆς νὰ συναθροίσῃ πολλὰ πλούτη, νὰ καταλάβῃ ἀρκετὸν μέρος τῆς ΒΑ. Ἰταλίας καὶ τῶν ἀπέναντι χωρῶν καὶ νὰ γίνῃ μεγάλη ναυτικὴ δύναμις. Κατὰ δὲ τὴν διανομὴν τοῦ Βυζαντιανοῦ κράτους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της πλείστας Ἑλληνικὰς χώρας.

(1) Ὁ Χάνδαξ ἔπειτα, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐλέγετο Μεγάλο Κάστρον. Μετωνομάσθη δὲ Ἡράκλειον πρὸ 70 ἐτῶν, διότι κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἡρακλείου.

(2) Κατ' ἀρχὴν 500 περίπου Ἑνετικαὶ οἰκογένειαι ἦλθον εἰς Κρήτην, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἦλθον καὶ ἄλλαι πολλαί.

(3) Αὐτοὶ ἐχειροτονοῦντο ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ — Ὑπῆρξαν ὅμως περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν ἡ Ἑνετία νὰ διαμείνωσιν ἐν Κρήτῃ ἐπ' ἄλιγον χρόνον ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἢ καὶ νὰ καταλάβωσιν ἐπισκοπὰς τινὰς.

- 1212** 1. Ἐπανάστασις τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. — Τῷ 1212 οἱ Κρηῖτες ἐξηγέρθησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Ὁ δὲ δούξ (δηλ. διοικητῆς) τῆς Κρήτης μὴ δυνάμενος νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας ἐξήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ κυβερνήτου τῆς Νάξου· οὗτος κατ' ἀρχάς μὲν ἐβοήθησε τοὺς Ἐνετούς, μετ' ὀλίγον ὅμως ἐστράφη μὲ τὸ μέρος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν, ἐνίκησε τὸν δούκα, τὸν ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃ ἐνδεδυμένον γυναικεῖα ἐνδύματα εἰς τὸ φρούριον Τέμενος, τὸν ἐπολιόρησεν ἐκεῖ καὶ ἔγινε κύριος τῆς νήσου. Ὡστε ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἔλθουν νέα στρατεύματα ἐξ Ἐνετίας· ταῦτα ἠλευθέρωσαν τὸν δούκα, ἀνέκτησαν τὸ Ἡράκλειον, καὶ ὑπεχρέωσαν τὸν κυβερνήτην τῆς Νάξου νὰ ἀποπλεύσῃ ἐκ Κρήτης τῷ 1214.
- 1217** 2. Ἐπανάστασις Σκορδίλη καὶ Μελισσηνῶν. — Μετὰ τρία ἔτη αἱ καταπιέσεις τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων προεκάλεσαν νέαν ἐπανάστασιν· οἱ ἐπαναστάται κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Κρήτης καὶ νὰ κατασφάξωσι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐστάλη ἐναντίον αὐτῶν. Ἡ δὲ Ἐνετία μὴ δυναμένη νὰ τοὺς νικήσῃ ἔκαμε συνθήκην, τῷ 1219, μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐπανάστασεως Κωνσταντῖνον Σκορδίλην καὶ Μελισσηνοὺς, διὰ τῆς ὁποίας παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀρκετὰς γαίας καὶ ἄλλα προνόμια.
- 1230** 3. Ἐπανάστασις Δρακοντοπούλλων. — Μετὰ τινα ἔτη ἡ ἀφαίρεσις πολλῶν γαιῶν ἀπὸ τοὺς Κρητας, διὰ νὰ δοθοῦν εἰς νέους ἀποίκους Ἐνετούς, προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν, τῷ 1230. Ταύτης ἀρχηγὸν ἦσαν οἱ Σκορδίλαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ ἀδελφοὶ Δρακοντόπουλλοι καὶ ἄλλοι, οἵτινες βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Βυζαντίους ἐκυρίευσαν τὴν Πέθυμναν καὶ ἄλλα φρούρια. Μόλις δὲ μετὰ μακροῦς ἀγῶνας κατώρθωσεν ὁ δούξ τῆς Κρήτης, τῷ 1234, νὰ συμβιβασθῇ μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ μὴ μοιράσῃ τὰ κτήματά των εἰς τοὺς νέους ἀποίκους.
4. Ἐπανάστασις Χορτατσῶν. — Αἱ ταραχαὶ ὅμως καὶ ἀνομαλίας δὲν ἔπαυσαν νὰ γίνωνται. Διὰ τοῦτο ἐστάλησαν τῷ 1252 ἐξ Ἐνετίας νέοι ἀποικοὶ, οἵτινες ἔκτισαν τὴν πόλιν τῶν Χανίων ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας. Ἀλλὰ τῷ 1271 ἐξηγέρθη πολὺ σπουδαιότερα ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφούς Χορτάτσας. Ὑπὸ τούτους συνηθροίσθησαν ἀρκεταὶ δυνάμεις, ὥστε ἤρχισε τακτικὸς πόλε-

μος· οἱ δοῦκες, οἵτινες ἐστέλλοντο ἐξ Ἐνετίας, ἐνικῶντο ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον. Τέλος τῷ 1270 ἦλθε μεγάλη δύναμις ἐξ Ἐνετίας, ἣτις ἐνίκησε τοὺς Χορτάτσας καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς Κρήτης.

5. Ἐπανάστασις Ἀλεξίου Καλλέργη. — Ἡ σκληρότης **1283**
 μὲ τὴν ὁποίαν ἐιμωρήθησαν οἱ ἐπαναστάται ἐξήγειρε τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ δούξ ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ προνόμια. Οὗτος ἦτο ἐπιφανὴς διὰ τὴν καταγωγὴν του, πολὺ συνετὸς καὶ πλούσιος. Ὁ δούξ μαθὼν ὅτι προπαρεσκευάζεν ἐπανάστασιν ἠθέλησε νὰ τὸν συλλάβῃ· ἐκεῖνος ὅμως ἔφυγε καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα τῆς φυγῆς του ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις, τῷ 1283, ἣτις 18 ἔτη διήρκεσεν.

Ἡ Ἐνετία, θαλασσοκράτειρα δύναμις, δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας· ἐὰν κατελάμβανε μὲ τοὺς στόλους τῆς τὰ παρῶν, οἱ ἐπαναστάται εὗρισκον ἀσφαλὲς καταφύγιον εἰς τὰ βουνά των· ὥστε οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὰς νίκας των. Ὅτε δὲ οἱ Κρητῆς ἐνίκων, δὲν ἠδύναντο νὰ καταδιώξωσι τὸν ἐχθρὸν κατὰ θάλασσαν καὶ νὰ τὸν καταβάλωσιν ἐντελῶς. Ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων κανεὶς δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ νικήσῃ τὸν ἄλλον. Διὰ τοῦτο οἱ Ἐνετοὶ ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις τῷ 1299 πρὸς τὸν Καλλέργην καὶ παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν τιμὰς, προνόμια, πλείεστας γαίας καὶ ἀμνηστίαν εἰς τοὺς ὀπίδους του· ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Κρητῆς ἐν γένει ἔκαμαν παραχωρήσεις τινάς. Καὶ ἐναντίον τῆς συνηθείας ἡ συνθήκη αὕτη διετηρήθη ἀπραβίσιτος καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐνετοῦς καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιον.

6. Ἐπανάστασις Λ. Καλλέργη καὶ Ψαρομηλίγγων. — **1341**
 Μετὰ τινὰς ἄλλας μικροτέρας ἐπανάστασις ἐξηγέρθη τῷ 1341 φοβερὰ ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Λέοντα Καλλέργην. Ὁ δούξ κατ' ἀρχὰς κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ συλλαβὼν τὸν Λέοντα διὰ δόλου τὸν ἔδεσεν ἐντὸς σάκκου καὶ τὸν ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν. Τοῦτο ὅμως ἦναψεν ἐκ νέου τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Καρφοκαλύβαν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικά ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ψαρομηλίγγους. Οὗτοι κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πολλοὺς πύργους τῶν Ἐνετῶν καὶ φρούρια, τὴν Σητείαν, Ἱεράπετραν, τὴν Ρέθυμναν καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὰ Χανία· ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιορίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσάν καὶ τινὰς πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 κατώρθωσαν οἱ Ἐνετοὶ μὲ μεγάλας δυνάμεις νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀφ'

οὐ ἔπεσον ὑπὲρ πατρίδος οἱ λεοντόκαρδοι Ψαρομήλιγγοι καὶ ὁ Καφοκαλύβας.

1362 7. Κοινὴ ἐπανάστασις Ἑνετιῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν. — Οἱ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοὶ καὶ ἄλλοι Ἴταλοί, οἵτινες εἶχον συσσωρευθῆ ἐν ταῦθα διὰ τὰ ἀποκτήσασαι κτήματα καὶ πλοῦτη, δισηρσιτήθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἑνετία ἀρχόντων, διότι οὗτοι τοὺς περιεφρόνουν καὶ δὲν τοὺς ἐθεώρουν ἴσους τῶν· διὰ τοῦτο συνεννοηθέντες μετὰ τῶν Κρητῶν ἀπεστάτησαν τῷ 1362, συνέλαβον καὶ ἐφυλάκισαν τὸν δουκά καὶ κατέστησαν ἰδίαν Κυβέρνησιν ἐν Κρήτῃ. Μετὰ τοῦτο διὰ τὰ λείψη πᾶσα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, ὅλοι ἢ λαβόντες μέρος εἰς τὴν ἀποστασίαν Ἑνετοὶ καὶ Ἴταλοὶ ἔγιναν ὀρθόδοξοι καὶ ἀνύψωσαν ὡς σημαίαν τῆς Κρήτης, τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, προστάτου τῆς νέας ἐν τῇ νήσῳ δημοκρατίας.

Ἡ Ἑνετία ἔστειλε τότε δύο πρεσβείας τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην διὰ τὰ πείσῃ τοὺς ἐν Κρήτῃ τὰ ὑποταχθῶσιν. Ἀφ' οὗ ὅμως αἱ προτάσεις αὐτῆς ἀπεκρούσθησαν, συνήθροισε στρατὸν ἀπὸ 6 χιλ. μισθοφόρους, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν εἰς Κρήτην τῷ 1364. Δυστυχῶς οἱ ἐν Κρήτῃ δὲν εἶχον ὠφελήθῃ ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἔμειναν ἡσυχοὶ τοῦναντίον περιήλθον εἰς διχονοίας καὶ ἔριδας καὶ ἀντεκδικήσεις μεταξὺ τῶν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐχθρὸς τοὺς εὗρεν ἀνετοίμους· καὶ κατώρθωσαν μὲν τὰ τὸν νικήσωσιν ὅτε ἀπεβιβάζετο, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μετ' ἀπληλισμένον ἀγῶνα. Τότε ἤρχισαν πάλιν αἱ ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, τῶν δ' οἰῶν ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ἤνοιξαν ἀνευ μάχης τὰς πύλας τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν ἐχθρὸν. Ἀμέσως ὤρμησαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μισθοφόροι πάσης ἐθνικότητος καὶ ἐτράπησαν εἰς φοβερὰς λεηλασίας καὶ βιαιοπραγίας.

Ἐπελείπετο ἀκόμη ἡ τιμωρία τῶν ἐπαναστατῶν· πολλοὶ τῶν κορυφαίων ἐξ αὐτῶν ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ ἐπίλοιποι κατέφυγον εἰς τὰς πλησίον νήσους καὶ τὰ τὰ ὄρη φεύγοντες τὴν μάχαιραν τῶν διωκτῶν τῶν.

1363 8. Ἐπανάστασις ἀδελφῶν Καλλέργων. — Μόλις εἶχε παρῆλθει ἓν ἔτος καὶ οἱ Κρητες λαμβάνουσι πάλιν τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου· ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην συνέρρευσαν ἐν Λασηθείῳ οἱ πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας ἔχοντες ἀρχηγὸς τρεῖς ἀδελφοὺς Καλλέργας. Οὗτοι ἐξεδίωξαν τοὺς Ἑνετοὺς ἐκ τῆς χώρας καὶ τῶν μικροτέρων φρουρίων, τὰ ὁποῖα κατέλαβον

καὶ ἀχύρωσαν. Καὶ ἀπέστειλε μὲν ἀρκετὰς δυνάμεις ἡ Ἐνετία· αὐταὶ ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ κατοβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες ἔξορμῶντες ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ καταλλήλων τόπων ἐνίκων τοὺς ἐχθρούς. Ἀφ' οὗ δὲ πολλῶς ἐνικηθήσαν οἱ Ἐνετοί, σιναθροίσαντες ἰσχυροὺς ἀριθμοὺς διὰ τὴν ἔξορμην ἐν πρὸς ἐν νὰ προσβάλλωσιν ἑαστον φρούριον, ἔπερ μετὰ πολυήμερους ἀγῶνας ἐκίρριον, ἔπειτα νὰ λεηλατῶσιν ἐντελῶς καὶ νὰ καίωσι τὴν χώραν, διὰ νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς πείνης· τέλος δὲ δὲν ἐδίσταζον νὰ καταδιώκωσι μὲ ἀπιστεύτους κόπους τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὰ ὄρη. Οὕτω προεχώρησαν οἱ Ἐνετοὶ εἰς τὸ Λασιθίον, τὴν Ἰθὴν καὶ τὰ Σφακία.

Ἀφ' οὗ τοιοῦτοτρόπως κατελήφθη ὅλη ἡ Κρήτη, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία τῶν Καλλιεργῶν ἐφορευθήσαν. Πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, οἱ πρόκριτοι καὶ πάντες οἱ ὑποῖτοι ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ποινήν. Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασιθίου, ἡ Ἀνώπολις τῶν Σφακίων καὶ τὰ ὄρεινά τοῦ Μιλοποτάμου, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμεύσει ὡς καταφύγια εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἠρημώθησαν καὶ ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς Κρητὰς νὰ κατοικῶσιν ἐκεῖ καὶ νὰ καλλιεργῶσι τὰ μέρη ταῦτα.

Οὕτω μετὰ 150 ἔτη διαρκοῦς πολέμου οἱ Κρητὲς ἐξηντημένοι καὶ ἄνευ βοηθείας τινὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ὄχι διὰ παντός, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναλάβωσι δυνάμεις πρὸς μέλλοντας ἀγῶνας.

Α. Κατάστασις τῆς Κρήτης μετὰ τὰς ἐπαναστάσεις.

—Μετὰ τὴν σειρὰν τῶν ἀδιολείπτων ἐκείνων ἐπαναστάσεων, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἡσυχίας, ἡ Ἐνετία προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ ἐπιεικεστέραν διοίκησιν εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ προοδευτικὰ μέτρα. Ἐσεβάσθη τὸ θρησκειμα καὶ τὴν γλῶσσαν· διὰ τοῦτο οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς εἶχον ἐπιρροὴν ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀντὶ νὰ μεταβάλωσι θρησκειμα οἱ κατακτηθέντες συνέβη τὸ ἐναντίον· ἀφ' οὗ ἐπετράπησαν οἱ γάμοι μετὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ Κρητῶν, πολλοὶ Ἐνετοὶ ἔγιναν ὀρθόδοξοι καὶ πολλῶς μετὰ τῶν Κρητῶν ἐπολέμησαν.

Ἐκ τοῦ ἐμπορίου δὲ καὶ τῆς ναυτιλίας πολλοὶ ἐντόπιοι ἐσχημάτισαν περιουσίας καὶ πλείστοι ἔστειλλον τοὺς παιδάς των εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Ἰταλίας· ἐκ τῶν νέων τούτων πολλοὶ ἔγιναν περίφημοι συγγραφεῖς καὶ καθηγηταὶ σπουδαῖοι καὶ ἐν γένει ὀνομαστοὶ ἐπιστήμονες, καὶ τινες ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν ἐδίδασκον αὐτοὶ καὶ

ἑλληνικά σχολεῖα συνέστησαν (1). Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεφάνησαν ἐν Κρήτῃ γράψαντες εἰς τὴν δημόδιη γλῶσσαν (2) καὶ ζωγράφοι ἤκμασαν τότε ἐνταῦθα(3). Προσέει καὶ ὁδοὶ διωρθώθησαν καὶ γέφυραι κατεσκευάσθησαν καὶ λιμένες ἠνοίχθησαν ἐν τῇ νήσῳ.

Ἄλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα, τὸ πλεῖστον τῶν Κρητῶν, οἱ ἀγρόται, ἐπιέζοντο ὑπὸ τῆς φιλοχρηματίας καὶ ἀπληθείας τῶν Ἑνετῶν ὑπαλλήλων καὶ εὐγενῶν· ὅλα σχεδὸν τὰ προϊόντα αὐτῶν διηρπάζοντο καὶ αὐτοὶ ἀπεγυμνώνοντο ἐντελῶς. Χιλίους τρόπους εὕρισκον οἱ εἰσπράκτορες τῶν φρόων διὰ τὰ ἀφαρπάζωσι καὶ τὸ τελευταῖον τεμάχιον ἄριον ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ χωρικοῦ· τόσον δὲ πολλὴ ἦτο ἡ ἀθλιότης, ὥστε πλεῖστοι ἠναγκάζοντο νὰ φεύγωσιν εἰς ξένας χώρας. Ὁσαῖας εἶχε πουθενὰ πόλεμον ἢ Ἑνετία, συνελάμβανε πλείστους χωρικούς, τοὺς ὁποίους ἐτοποθέτει εἰς τὰ πλοῖα τῆς ὡς κωπηλάτας, οἵτινες τὰ πάνδεινα ὑπέφερον.

25. Ἐλευθεταὶ τῶν Ἑρητῶν ἐπαναστάσεις.—Ἄφ' οὗ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1367—1453) κατέπαυσεν ὁ κρότος τῶν ὅπλων, ἐξηγγέθησαν καὶ πάλιν οἱ Κρηῖτες ἐναντίον τῶν ξένων κατακτητῶν.—Τῷ 1453 ὁ Σήφης Βλαστός, Ρεθύμιος, παρεσκεύασεν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ τὸ κίνημα ἐπροδόθη καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἀπεκεφαλίσθησαν, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῶν κατενικήθησαν.

Παρ' ὅλας δὲ τὰς δυστυχίας, αἵτινες τότε ἐπίεσαν τοὺς Κρηῖτας, τοὺς σεισμούς, ἀσθενείας, ἐπιδρομὰς Τούρκων πειρατῶν, οἱ Κρηῖτες ἐπανεστάτησαν πάλιν, τῷ 1570, ὑπὸ τὸν Γεώργιον Καντανολέον, κατέλαβον τὴν Ῥεθύμναν καὶ περιώρισαν τοὺς ἐν Χανίοις Ἑνετοὺς. Ἄλλ' οἱ Ἑνετοὶ συνέλαβον διὰ δόλου τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς ἀπηγγόνισαν εἰς Ἀλικιανοῦ καὶ ἔπειτα πολλοὺς ἄλλους Κρηῖτας εἰς διάφορα μέρη ἐθανάτωσαν.

Παρὰ πάντας ὅμως τούτους τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ δεινὰ, ὅτε οἱ Τοῦρ-

(1) Καὶ εἰς τὰ μοναστήρια δὲ τότε ἐκαλλιεργούντο τὰ γράμματα· ἰδρῦθησαν δὲ ἐν αὐτοῖς βιβλιοθήκαι καὶ σχολεῖα· ἀπὸ αὐτὰ δὲ ἐξηλθον πολλοὶ λόγοι μοναχοί, ὡς οἱ Πατριάρχαι Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ Κύριλλος ὁ Λούναρις.

(2) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Κορνάρος, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, καὶ ὁ Χορτάτης, ὅστις ἔγραψε τὸ δράμα Ἑρωφίλην.

(3) Ἀπὸ τοὺς χρόνους τούτους σφύζονται πολλοὶ ἐκκλησιαί, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τοῦ ναοῦ εἶναι πλήρεις ἀπὸ ζωγραφίας.

κοι ἐπῆλθον κατὰ τῆς νήσου, ἔλαβον τὰ ὅπλα προθύμως οἱ Κρηῖτες ἐναντίον τῶν νέων τούτων ἐπιδρομέων.

Περίληψις. — Ἀφ' οὗ οἱ Ἐνετοὶ ἐκυρίευσαν τὴν Κρήτην, κατέλαβον τὰς πλείστας τῶν γαιῶν αὐτῆς, τὰς ὁποίας παρεχώρησαν εἰς Ἐνετοὺς ἀποίκους, εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλήσιαν καὶ τὸ Ἐνετικὸν κράτος. Μόλις ὁμως ἦλθον οἱ Ἐνετοὶ ἐνταῦθα, οἱ Κρηῖτες ἤγειρον ἐναντίον αὐτῶν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην πλείστας ἐπαναστάσεις, αἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰ 150 ἔτη. Σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἡ τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν, τοῦ Σκορδίλη καὶ Μελισσηνῶν, τῶν Δρακοντοπούλων, τῶν Χορτατσῶν, τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη, τοῦ Λέοντος Καλλέργη καὶ Ψαρομηλίγγων, ἡ κοινὴ ἐπανάστασις τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν, καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν Καλλεργῶν. Ἡ Ἐνετία ὁμως προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ πρόοδον εἰς τὴν νῆσον, τὰ δὲ γράμματα καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἤκμασαν· ἀλλ' οἱ ἀγρόται ὑπέφερον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, γυμνωδόμενοι, καταπιεζόμενοι καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ κωπηλατῶσιν εἰς τὰ πλοῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

I. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῶν Χανίων. — Οἱ Τοῦρκοι, ἀφ' οὗ κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους, εἰτοιμάσαντες πολυάριθμον στόλον φέροντα πλείονας τῶν 40 χιλ. στρατοῦ, ἐπλευσαν καὶ κατὰ τῆς Κρήτης, τῷ 1645, καὶ ἀπεβιβάσθησαν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων. **1645** Ἀφ' οὗ δὲ κατέλαβον τὰ δύο φρούρια τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, προσέβαλον τὸ φρούριον τῶν Χανίων μετὰ μεγάλης ὀρμῆς. Ἡ Ἐνετικὴ φρουρὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 3 χιλ. μόνον ἀνδρας· ἀλλὰ ὅλοι οἱ κάτοι-

κοι τῆς πόλεως καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερομόναχοι, οἱ γέροντες, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παῖδια ἠγωνίζοντο καὶ τοὺς Τούρκους ἀπέκρουον. Οἱ Τούρκοι ὅμως κατεσκευάζον ὑπονόμους (1) καὶ θέτοντες πῦρ εἰς αὐτὰς ἔκαμνον ἔφοδον προσπαθοῦντες νὰ εἰσέλθωσι διὰ τῶν ῥηγμάτων. Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἔσπευδον νὰ πληρώσωσι μὲ χόματα, ξύλα καὶ πέτρας τὰ ῥήγματα καὶ περὶ αὐτὰ δεινὸς συνήτετο ἀγών. Τοιαῦται ἔφοδοι ἔγιναν ἑπτὰ· εἰς πάσας δὲ ταύτας ἀπεκρούσθησαν οἱ Τούρκοι. Ἀλλὰ τὰ τεῖχη καθ' ἡμέραν κατέπιπτον, οἱ περισσότεροὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται εἶχον φανευθῆ, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ζωτροφίαι εἶχον τελειώσει. Διὰ τοῦτο μετὰ 57 ἡμερῶν πολιορκίαν παραδῶσαντες οἱ Ἕλληνοὶ διὰ συνθήκης τὰ Χανία ἀνεχώρησαν διὰ πλοίων εἰς Ρεθύμναν καὶ Σούδαν. Οἱ δὲ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν μετέβαλον πολλὰς ἐκκλησίας εἰς τζαμιά καὶ ἔκακοποίησαν τοὺς ἀπομείναντας χριστιανούς.

1646

2. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Ρεθύμνης.—Τὸ θέρος τοῦ 1646 οἱ Τούρκοι ἐκίνησαν ἐκ Χανίων κατὰ τῆς Ρεθύμνης· καταλαμβάνοντες δὲ καὶ λεηλατοῦντες τὴν ἐν τῷ μεταξὺ χώραν ἔφθασαν πρὸ τῆς πόλεως ταύτης, τὴν ὁποίαν ἀμέσως προσέβαλον. Μετὰ πολλὰς δὲ μάχας οἱ Τούρκοι εἰσέβαλον δι' αἰματηρᾶς ἐφόδου εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν ἐλεηλάτησαν καὶ τὰς οἰκίας κατέκαυσαν καὶ ὄσους κατοίκους συνέλαβον, ἢ ἔσφαξαν ἢ ἠχμαλώτισαν. Ὅσοι ἐσώθησαν ἐκ τῆς πόλεως κατέφυγον εἰς τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν Φορτέσαν, ἔνθα ἔμειναν ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ 24 ἀκόμη ἡμέρας. Ἐπειδὴ δὲ ἔγινε μέγα ῥήγμα εἰς τὸ τεῖχος, ὁ διοικητὴς διὰ συνθήκης παρέδωκε τὴν ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ μὲ πάντας τοὺς ἐπιζήσαντας χριστιανούς ἀνεχώρησεν εἰς Ἡράκλειον.

3. Ἡκατάκτησις τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης.—Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ρεθύμνης ἐξεχύθησαν εἰς τὴν περίεξ χώραν καὶ τὰ μὲν χωρῖα ἐλεηλάτουν καὶ κατέστρεφον, τὰ δὲ δένδρα ἔκαιον, καὶ χιλιάδας Χριστιανῶν ἠχμαλώτιζον

(1) Τὰς ὑπονόμους ἤρχιζόν ἀπὸ τῶν προμαχώνων τῶν καὶ ἐξηκολούθουν σκάπτοντες ὑπὸ τὴν γῆν, ἕως ὅτου ἔφθκνον ὑπὸ τὰ τεῖχη. ὑπὸ τὰ ὅποια προσχώρουσιν μέχρι τινὸς σκάπτοντες· ἔπειτα πληροῦντες πυρίτιδος τὸ ὑπὸ τὸ τεῖχος μέρος τῆς ὑπονόμου, ἔθετον πῦρ εἰς αὐτὴν καὶ ἀνετίνασσον τὸ ὑπεράνω τῆς ὑπονόμου μέρος τοῦ τεύχους· διὰ τοῦ οὕτω γινόμενου ῥήγματος προσεπάθουν νὰ εἰσέλθωσιν οἱ ἐφορμῶντες.

καὶ ἐφρόνεον. Οὕτω προχωροῦντες ἔφθασαν πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ συνάψαντες διαφόρους μάχας πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ τοὺς Ἐνε- τοὺς κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Σητείας, τῆς ὁποίας ὁ γενναῖος φρούραρχος ἀπέκρουσε τὰς προσβολὰς τῶν ἐχθρῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἐνεΐα ἔστειλε στόλον ἰσχυρόν, ἵνα ἐμποδίσῃ τὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχομένας ἀφθόους ἐπικουρίας εἰς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὅσας καταστροφὰς καὶ ἂν προυξήσει ὁ Ἐνετικὸς στόλος εἰς τὸν Τουρκικόν, οὗτος κατώρθωσεν ἐνίοτε νὰ ἀποτιβιάξῃ ἐπικουρίας εἰς Κρήτην. Οὕτως οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες τὸ πλεῖστον τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1648 ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Ἡρακλείου.

4. Πρώτη τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία.—Οἱ Τοῦρκοι **1648** ἐπελθόντες κατὰ τοῦ Ἡρακλείου ἠγγάρευσαν περὶ τὰς 10 χιλ. Χριστιανῶν διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ κανόνια ἐκ Χανίων καὶ Ῥεθύμνης· οὗτοι καθ' ὁδὸν ἐβασανίζοντο, καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὰς τιμωρίας. Μετὰ ταῦτα οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν σφοδρὸν κανονιοβολισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέφερον πολλὰς βλάβας εἰς τὰ τεῖχη, καὶ μὴ καταβολόμενοι ἀπὸ τὰς ἀποτυχίας αὐτῶν ἔσκαπτον ὑπονόμους, ἔκαμνον ἰσθμούς καὶ πολλάκις ἀνέβαινον εἰς τὰ τεῖχη καὶ ἐπὶ ὄρας ἐμάχοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἅπαντες, στρατιῶται, ναῦται, πολῖται, ἀγωνιζόμενοι ἡρωϊκῶς ἀπέκρουον τοὺς ἐχθρούς. Τέλος μετὰ 3 μηνῶν πολιορκίαν οἱ Τοῦρκοι, ἐπειδὴ ἔχασαν πολὺ μέρος τοῦ στρατοῦ τῶν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔκτισαν πρὸς νότον αὐτοῦ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, τὴν Φορτέτζαν, περιμένοντες ἐπικουρίας.

5. Ἀγῶνες τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Τούρκων.—Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σφακιανοὶ προχωρήσαντες ὑπὸ ἐγγχωρίους ὀπλαρχηγούς εἰς Ἀποκόρωναν προσέβαλον τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἀπέβαλον τὸ θάρρος αὐτῶν οἱ Κρήτες, ἀλλὰ ἔλαβον τὰ ὄπλα ἐν Ἱεραπέτρα καὶ Σητεία καὶ ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ Τοῦρκοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῆς Σούδας ἀπέτυχον· ἐπιτεθέντες δὲ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου τῷ 1649 ἀπώλεσαν 10 χιλ. **1649** στρατοῦ· ἐκεῖ δὲ οἱ Κρήτες ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν ἐμψυχούμενοι ἀπὸ τὸν πρόην οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ὅστις ἦλθεν εἰς

Κρήτην διὰ τοῦτο.

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Σητείας, Ἱεραπέτρας καὶ Σελίνου, πρὸ τοῦ ὁποίου εἶχον ὑποστῆ προηγουμένων φοβερὰς ἀπολείας. Οὕτω δὲ ἀπέμειναν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1653 εἰς τοὺς Ἑνετοὺς μόνον τὸ Ἡράκλειον, ἡ Σούδα, ἡ Γραμβούσα καὶ ἡ Σπιναλόγγα.

6. Νίκαι τοῦ Ἑνετικοῦ στόλου.—Ἐνεῦθεν ἡ Ἑνετία ἀνέλαβε δραστηριώτερον τὸν ἀγῶνα· οἱ στόλοι αὐτῆς ἔχοντες ναύαρχους ἱκανοὺς καὶ ἀνδρείους κατενίκησαν τοὺς στόλους τῶν Τούρκων περὶ τὴν Νάξον καὶ Δαρδανέλλια, καὶ χιλιάδας αὐτῶν ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν. Οἱ δ' ἐν Κρήτῃ Τούρκοι μικρὰς μόνον βοήθειας ἐλάμβανον, διότι αἱ πλεῖστοι κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετικῶν πλοίων. Δι' αὐτῶν δὲ διετηρήθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν μέχρι τοῦ 1666.

1666

7. Τελευταία τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία.—Τότε ἡ Τουρκία ἀπεφάσισε μὲ ὄλας τῆς τὰς δυνάμεις νὰ πολεμήσῃ ἐν Κρήτῃ. περὶ τὰς 40 χιλ. στρατοῦ κατῆλθον εἰς Κρήτην μὲ τὸν Μέγαν Βεζύρην Ἀχμέτ Κιουπριλῆν (Κύπριον)· ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ αὐτοῦ οἱ Τούρκοι ἀνέλαβον μετὰ μεγαλυτέρας ὀρμῆς τρίτην ἤδη φορὰν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπὶ ἐν ἔτος καθημερινῶς σχεδὸν ὁ Κιουπριλῆς ἐλάμβανε βοήθειας, κατεσκεύαζεν ὑπονόμους, τὸ φρούριον ἐκανονιοβόλει, ἐφόδους συχνὰ διέτασεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑνετία νοήσασα τὸν κίνδυνον ἔστειλε τὸν Φραγκίσκον Μοροζίνην, ἄξιον τοῦ Κιουπριλῆ ἀνταγωνιστὴν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου οἱ Ἑνετοὶ ἡρωικῶς ἠγωνίσθησαν. Πολλάκις δὲ ἀφ' οὗ δι' ὑπονόμων ἀνετίνασσαν οἱ πολιορκούμενοι τὰ ὀχυρώματα τῶν Τούρκων, ἐπεχείρουν ἐξόδους κατὰ τὰς ὁποίας πλεῖστοι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἐπιπτον. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἦτο ὑπὲρ τὰς 70 χιλιάδας, ὁ Ἑνετικὸς ἀνήρχετο μόνον εἰς ἑννέα χιλιάδας.

Ὅλη ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη ἀπὸ τὴν φοβερὰν αὐτὴν πάλην. Πλεῖστοι ἐθέλονται ἦλθον εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων καὶ 6 χιλ. Γάλλων ἐστάλησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας· πάντες οὗτοι ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν καὶ πολλὰς ἐξόδους ἐπεχείρησαν. Εἰς ταύτας δὲ ἐβοηθοῦντο ἀπὸ τοὺς Κρητῆς, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότατοι τοξόται καὶ προυξένουν μέγαν φόβον εἰς τοὺς Τούρκους· μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀνδραγαθησάντων ἦτο καὶ ὁ ἱερομόναχος Εὐγενικός,

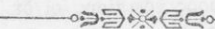
ὅστις καὶ τοὺς πολιορκουμένους εἰς ἡρωϊκὰς ἐξόδους δις ὠδήγησε καὶ πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσεν.

Ἄφ' οὗ ὅμως ἀνεχώρησαν οἱ Γάλλοι, ὁ Μοροζίνης βλέπων ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ φρουρίου εἶχε φονευθῆ καὶ ὅτι ἡ πόλις καὶ τὰ τείχη ἦσαν σωρὸς ἐρειπίων, οἱ δὲ Τούρκοι ἠδύνατο νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον ἐξ ἐφόδου, ἐδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Κιουπριλῆ περὶ παραδόσεως κατὰ ταύτας ἡ Κρήτη παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους ἐκτὸς τριῶν φρουρίων, τῆς Γραμβούσης, Σούδας καὶ Σπιναλόγγας, ἅτινα ἔμειναν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τότε δὲ ὁ Μοροζίνης ἠρώτησε τοὺς Κρήτας τοῦ Ἡρακλείου, ἐὰν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους· ὅλοι μὲ φωνῆ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν αἱματόβρεκτον αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῷ ὄντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν ὅλοι ἀνεχώρησαν, τῷ 1669, καὶ ἀφῆκαν τὴν πόλιν ἐντελῶς ἔρημον.

Οὕτως ἐτελείωσεν ὁ φοβερὸς αὐτὸς πόλεμος· 30 χιλιάδες Χριστιανῶν καὶ 110 χιλιάδες Τούρκων ἔπεσον ἐν μόνῃ τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Ἡρακλείου· Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι ὡς γίγαντες με λυσσώδη ἐπιμονήν, ἐπὶ 25 ἔτη, σῶμα πρὸς σῶμα ἐπάλαισαν εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ταύτην νῆσον, ἣτις τοσάκις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας με αἶμα ἐποτίσθη.

Περίληψις—Οἱ Τούρκοι ἐλθόντες εἰς Κρήτην τῷ 1645 ἐπολιορκήσαν τὰ Χανία, ἅτινα μετὰ 57 ἡμερῶν πολιορκίαν κατέλαβον· ἔπειτα ἐπελθόντες κατὰ τῆς Ῥεθύμνης ἐκυρίουσαν δι' ἐφόδου τὴν πόλιν· ἡ δὲ ἀκρόπολις Φορτέτσα ἀνισταθεῖσα ἐπὶ 24 ἔτι ἡμέρας παρεδόθη. Οἱ Τούρκοι μετὰ ταῦτα καταλαβόντες ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἐπῆλθον κατὰ τοῦ Ἡρακλείου (τῷ 1649), ἀλλὰ μετὰ 3 μηνῶν πολιορκίαν ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσιν. Οἱ δὲ Κρήτες ἠγωνίσθησαν γενναίως κατὰ τῶν Τούρκων καὶ εἰς Ἄποκόρωνα, Σητεῖαν, Ἱεράπετραν, Σέλυνον καὶ εἰς Ἡράκλειον παροτρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου. Τέλος τῷ 1666 ἦλθεν ὁ Μ. Βεζύρης Κιουπριλῆς με 70 χιλιάδας στρατοῦ καὶ προσέβαλε σφοδρῶς τὸ Ἡράκλειον. Ἡ Εὐρώπη ἔβλεπε με ἀγωνίαν τὴν φοβεράν πάλην καὶ ἀρχετοὶ ἐθελονταὶ ἦλθον καὶ 6 χιλ. Γάλλοι ἐστάλησαν πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκ-

κουμένων. Μετά την αναχώρησιν αὐτῶν ὁ Μοροζίνης μὴ δυνάμενος νὰ ἀντισταθῇ πλέον, παρέδωκε τὸ Ἡράκλειον εἰς τοὺς Τούρκους (τῷ 1669).



ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

1. Διανομὴ τῆς γῆς καὶ φορολογία.—Ἀφ' οὗ ἐκυριεύθη τὸ Ἡράκλειον ὑπελείποντο ἀκόμη ἐλεύθερα τὰ ὄρεινά μέρη καὶ ἰδίως τὰ Σφακία· εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν εἶχον καταφύγει καὶ οἱ μαχιμώτεροι ἐκ τῶν πεδινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Κιουπριλῆς μὴ θέλων νὰ ἀρχίσῃ μετ' αὐτῶν νέους ἀγῶνας τοὺς ἀφῆκεν ἀφορολογήτους καὶ αὐτονόμους.

Οἱ Τοῦρκοι διεμοίρασαν τὰ χωρία καὶ τὸ ἔδαφος τῆς νήσου εἰς 5 μέρη. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀνήκεν εἰς τὸν Σουλτάνον, τὸ δεύτερον ἐδόθη εἰς τοὺς πασάδες καὶ βέηδες, τὸ τρίτον διανεμηθὲν εἰς 2500 μέρη ἐδόθη εἰς τοὺς γιαντισάρους καὶ λοιποὺς στρατιωτικούς, τὸ τέταρτον εἰς τὰ τζαμιά (1), τὸ δὲ τελευταῖον μέρος διηρέθη εἰς μικρότερα τμήματα (μουκατᾶδες) καὶ παρεχωρήθη εἰς δευτερεύοντας ἀρχηγούς, τοὺς ἀγάδες· οὗτοι δὲ εἰσέπραττον τοὺς φόρους πληρώνοντες ὠρισμένον ποσὸν κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τὸ κέρδος τοῦ ἀγᾶ ἦτο μέγα, διότι ὁ, τι ἠδύνατο ἀτέπλα διὰ τῆς βίας ἀτὲ τοὺς δυστυχεῖς καλλιεργητάς.

Ὁ φόρος δὲ ὁ ἐπὶ τῶν κτημάτων ὠρισμένος ἐν Κρήτῃ ἦτο τὸ 1/5 τῶν εἰσοδημάτων· ἐκτὸς τούτων ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος, τὸ λεγόμενον χαράτσι, ὅστις ἦτο πολὺ βαρὺς (2).

2. Διοικήσις καὶ δικαιοσύνη.—Οἱ Τοῦρκοι διήρσαν τὴν Κρήτην εἰς 3 διοικήσεις, τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Ῥεθύμνης καὶ τῶν Χα-

(1) Οἱ κατέχοντες τὰ κτήματα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὰ τζαμιά (βακουρικά) ὑπεχρεῶντο νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰ τὸ 1/7 τῶν εἰσοδημάτων.

(2) Οἱ μὲν πλουσιώτεροι ἐπλήρωνον κατ' ἔτος 670 ἄσπρα, ὅση δηλ. ἦτο ἡ ἀξία 16 μυστῶν ἰλαίου, οἱ δὲ πτωχότατοι τὸ 1/4 αὐτῶν.

νίων ὑπὸ τὴν διοίκησιν 3 πασάδων. Ἐκαστος δὲ τούτων συνεκάλει καθ' ἑβδομάδα συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλμβανον μέρος οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Τούρκων καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γιαντισάρων· αὐτὸ ἦτο τὸ ἀνώτατον διοικητικὸν καὶ δικαστικὸν σωματεῖον. Τὰς μεταξὺ τῶν ἰδιωτῶν διαφορὰς ἐδίκαζε μόνος ὁ Καδῆς (1).

Β. Στρατιωτικὴ Δύναμις.—Αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ γιαντισάρων καὶ σπαχήδων (ἱππέων), οἵτινες ἀπὸ τῆς λοιπῆς Τουρκίας ἦλθον εἰς Κρήτην· οὗτοι ἦσαν ἐντελῶς ἀνυπότακτοι· πολλάκις στασιάζοντες ἐξεδίωκον ἢ ἐνίστε καὶ ἐφόνεον τοὺς πασάδες. Ἐκτὸς τούτων ἦσαν καὶ ἐντόπιοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς (γεροῖδες). Τακτικὸν δ' ὅμως στρατόν, ὁποῖον τὸν νοοῦμεν σήμερον, οἱ Τούρκοι τότε δὲν εἶχον.

Γ. Ἐκκλησία.—Ἐν ᾧ ὅλοι οἱ ἐν ταῖς πόλεσι ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς τζαμία ἢ εἰς ἀποθήκας τῶν ἀγάδων, μόλις εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπετράπη νὰ ἔχωσι μικροὺς τινας ναῖσκους εἰς ἀπομεμονωμένα μέρη ἄνευ κωδῶνων, μὲ σήμαντρα. Αἱ ἐπισκοπαὶ ὅμως ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους.

Δ. Ἐκατίστας τῶν Χριστιανῶν.—Οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ἐν μεγίστῃ ἀθλιότητι. Ἐν ᾧ ἠναγκάζοντο νὰ παραχωρῶσι τὰς καλλίστας αὐτῶν γαίας εἰς τοὺς ἀγάδες καὶ εἰς τοὺς νεωστὶ ἐρχομένους ἀλλαγθέν Τούρκους, ἀπὸ τὰς ἐπιλοίπους ἔλαμβανον ὅ,τι οἱ ἀγάδες ἄφηνον εἰς αὐτοὺς· εἰς τὴν ἐλαχίστην δὲ ἀφορμὴν ἐπιμωροῦντο διὰ ῥαβδισμῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀγάδων καὶ οἱ διοικηταὶ κατεπίεζον τοὺς Χριστιανοὺς ἤρπάζον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι ἠδύναντο καὶ ἀγχαρείας πολλὰς τοῖς ἐπέβαλλον. Τόσον δὲ πολὺ οἱ Τούρκοι κατεδυναστεύον καὶ ἐκακοποιοῦν τοὺς Χριστιανούς, ὥστε οὗτοι ἢ ἠναγκάζοντο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη ἢ ἐγίνοντο μουσουλμάνοι. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν 60 χιλιάδες τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσι θρήσκυμα· ὥστε οἱ πλείστοι τῶν μουσουλμάνων τῆς νήσου ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατάκτησιν ἦσαν ἢ ἐξωμῶται ἢ τέκνα ἐξωμοτιῶν.

Ἄλλὰ πολλοὶ δὲν μετέβαλον πραγματικῶς θρήσκυμα· μόνον ἐξωτερικῶς ἐφαίνοντο Τούρκοι, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ

(1) Ἦτοι ὁ ἱεροδικαστὴς, ἱερωμένος δικάζων συμφῶνως μὲ τὰς διατάξεις τοῦ Κορνήλιου.

συνήπτον γάμους μυστικῶς μεταξύ των.

Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν σκληρὰν δουλείαν κατέπεσεν εἰς μεγίστην ἀθλιότητα· ἡ γεωργία παρημελήθη, οἱ κάτοικοι ἔφευγον εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη, ἐμπόριον δὲν ἐγίνετο, ὁδοὶ κατεσκευάζοντο δι' ἀγαραίους μόνον ὅσαι ἐχρειάζοντο εἰς τοὺς ἀγάδες νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ κτῆματά των, σχολεῖα δὲν ἦσαν, παρὰ μόνον εἰς τὰ μοναστήρια ἐδιδάσκοντο κρυφίως ὀλίγα γράμματα (κολυβογράμματα).

Μόνον αἱ ὄρειναι χῶραι καὶ ἰδίως τὰ Σφακία ἦσαν πυκνότερον κατοικημένα ἕνεκα τῆς ὑπαρχούσης ἐκεῖ ἐλευθερίας· ἐνταῦθα καὶ χωρία πολυάνθρωπα ἦσαν καὶ νεολαία ζωηρὰ καὶ πλοῖα ἀρκετά, ἅτινα ἐνεπύχονον τὸ ἐμπόριον τοῦ Λουτροῦ, λυμένος τῶν Σφακίων.

6. Ἐνοπλοὶ τῶν Ἰερεῶν ἀντεστάσεις.—Πολλοὶ Κρήτες μὴ ὑποφέροντες τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ καταπιέσεις κατέφευγον εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχόμενα φρούρια τῆς Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας· ἐπερχόμενοι δ' ἐκεῖθεν ἔκαμον τὰς κατοικίας τῶν Τούρκων ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐφόρευον ἢ ἠχμαλώτιζον αὐτούς. Ἐὰν ὅμως τις τούτων συνελαμβάνετο, ἢ ἐκαρφώνετο ἐπὶ πασσάλου ἢ μὲ ἄλλα φρικτὰ βασανιστήρια ἐφρονεύετο.

Διὰ ταῦτα προσεπάθουν οἱ Τούρκοι νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατεῖχον. Κατόρθωσαν δὲ νὰ καταλάβουν διὰ προδοσίας τὴν Γραμβούσαν τῷ 1691. Τοῦτο μαθόντες οἱ Ἐνετοὶ ἐπεμψιν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου στρατόν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἀμέσως πολλοὶ Κρήτες μετὰ προθυμίας συνηνώθησαν· καὶ κατόρθωσαν μὲν νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθαν νὰ καταλάβωσι τὰ Χανία· διὰ τοῦτο παραλαβόντες 2 χιλ. Κρήτας ἀπῆλθον ἐκ τῆς νήσου. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου, ὅσοι ἐπολέμησαν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηκολούθουν νὰ πολεμῶσι τοὺς Τούρκους.

7. Ἐπανάστασις τοῦ 1770.—Οἱ Ἕλληγες καταπιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔστρεφον τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν Ῥωσσίαν, διότι ἠλπίζον ὅτι τὸ ὁμόδοξον ἐκεῖνο ἔθνος θὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ. Διὰ τοῦτο ὅτε τῷ 1770 οἱ Πελοποννήσιοι παρεκινουῦντο ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας εἰς ἐπανάστασιν, ὁ Δασκαλογιάννης ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Πελοποννησίων διὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ συγχρόνως τὰ Σφακία. Ὑψώσας δὲ τὴν σημαίαν τῆς ἐπα-

νασιάσει; ἐξόρμησεν ἐκ τῶν Σφραίων καὶ προσέβλεπε τοὺς Τούρκους εἰς διάφορα μέρη. Τότε ὁ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου συνήθροισεν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης πολυαριθμούς Τούρκους καὶ ἔλαβε διὰ τῆς βίας χιλιάδας Χριστιανῶν διὰ νὰ μετακομίξωσι τὰ πράγματα τοῦ στρατοῦ. Προσέβλεπε δὲ τοῖς Σφρακιανοῦς πρῶτον ἀπὸ βορρᾶ· ἐν ᾧ δὲ πασιματώδεις μάχαι ἐπὶ 8 ἡμέρας ἐγίνοντο εἰς τὴν Κρήτην, ἄλλοι Τούρκοι εἰσέβηλον ἀπὸ ἀνατολῶν κατὰ τὸν Καλλιμαίτην. Συνέρχονται οἱ Τούρκοι εἰς Ἀσκύφου. Ἐκεῖ οἱ Σφρακιανοὶ προσπαθοῦσι νὰ σταματήσωσιν αὐτούς, ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τὰ γυναικόπαιδα νὰ σωθῶσιν· ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐξηκολούθησε σφοδρότατος ὁ ἀγὼν κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Χριστιανοὶ ἥρωϊκώτατα ἐπολέμησαν σῶμα πρὸς σῶμα· ἐφρονεύθησαν δὲ 700 Χριστιανοὶ καὶ τριπλάσιοι Τούρκοι. Μετὰ ταῦτα προσέβηλον οἱ Τούρκοι τὴν Ἀνώπολιν· εἰς τὸν ἀπηλιτισμένον ἀγῶνα ἔλαβον καὶ αἱ γυναῖκες μέρος· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Τούρκοι καταλαμβάνουσι καὶ τὸ μέρος τοῦτο· πλέον τῶν 1000 γυναικοπαίδων καὶ πολεμιστῶν Χριστιανῶν ἐδυσαιόθησαν ἐκεῖ.

Μόνον καταφύγιον ἔμειναν εἰς τοὺς Χριστιανούς αἱ φάραγγες· ὑπερασπιζόντες αὐτὰς βῆμα πρὸς βῆμα κατώρθωσαν νὰ σώσωσι τὰς λοιπὰς τῶν οικογενείας εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης.

Ἀπερίγραπτοι εἶναι αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας προξένησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ Σφραία. Ὁ δὲ Δασκαλογιάννης βλέπων τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου του παρεδόθη μόνος του εἰς τὸν πασᾶν. Οὗτος δὲ ἀφ' οὗ διὰ δόλου συνέλαβεν 70 ἐτέρους ὄπλαρχηγούς, τούτους μὲν ἔρριψεν εἰς σκοτεινὰς φυλακάς, τὸν δὲ Δασκαλογιάννην ἐξέδειρε ζῶντα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἡρακλείου.

Τοιοῦτο τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἣτις 4 μῆνας διήρκεσεν. Τὰ Σφραία μετέβηλον ὄψιν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ πλεῖστοι ἐφρονεύθησαν ἢ ἠμαλώτισθησαν ἢ ἀπέθνον ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ πολλοὶ ἔφυγον ἐκ τῆς νήσου. Οἱ δὲ ἐναπομείναντες ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώσωσι χαράτσι.

8. Πικρὸ ἔλεος τῶν Κρητῶν μετὰ τὸ 1770. — Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν ὁ βίος τῶν Κρητῶν κατέστη ἀφόρητος ἐν Κρήτῃ· οἱ Τούρκοι καὶ πρὸ πάντων οἱ ἐξομῶται κατεπίεζον τεληρότατα τοὺς Χριστιανούς. Ὅλοι δὲ οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς τὰ γαντισαρικά τὰγματα, τῶν ὁποίων τέσσαρα ἦσαν ἐν τῇ

νήσφ· οὕτω δὲ συνδεδεμένοι ἔκαμνον ὅ,τι ἤθελον. Ἐφόνεον τοὺς Χριστιανούς πολλάκις ἄνευ οὐδενὸς λόγου· ἰδίᾳ δὲ προσεπάθουν νὰ ἐξοντώσωσι πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἐφαίνοντο ὅτι θὰ ἐγίνοντο ἀνδρεῖοι· ἤρπαζον τὰς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰ τέκνα των. Τόσον δὲ πολὺ ἐπίεζον τοὺς Χριστιανούς, ὥστε χωρὶα ὀλόκληρα ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξωμόσουν. Οἱ δὲ λοιποὶ περίτρομοι καὶ πτωχοὶ ἔζων ἐλεινὸν βίον.

Πολλοὶ ὅμως δὲν ὑπέφερον τὴν ζωὴν ταύτην· ἐλάμβανον τὰ ὄπλα καὶ ἐφόνεον τοὺς Τούρκους· ἀρκετοὶ τότε ἀνδρεῖοι Κρητῆς ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ κρυπτόμενοι εἰς τὰ ὄρη ἐπῆρχοντο ἐξαίφνης κατὰ τῶν Τούρκων, ἐφόνεον πολλοὺς καὶ κατέστησαν ὁ τρόμος αὐτῶν(1).

Περίληψις.—Αἱ γαῖαι τῆς Κρήτης διενεμήθησαν εἰς τὸν Σουλτάνον, τοὺς πασάδες, τοὺς στρατιωτικούς, τὰ τζαμιά καὶ τοὺς ἀγάδες. Ἐπειτα οἱ Τούρκοι ἐπέβαλον φόρους καὶ ἰδίᾳ τὸ χαράτσι εἰς τοὺς Χριστιανούς, καὶ ὄρισαν ὡς διοικητικὸν σῶμα συμβούλιον ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν γιαντισάρων καὶ τοὺς θρησκευτικούς ἀρχηγούς· ἀφῆρσαν τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, ἤρπαζον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι εἶχον καὶ ἐν γένει τόσον τοὺς κατεπίεζον, ὥστε πολλοὶ ἠναγκάζοντο ἢ νὰ γίνωσι μωαμεθανοὶ ἢ νὰ λαμβάνωσι τὰ ὄπλα κατ' αὐτῶν. Τῷ 1770 ἐγένετο ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Δασκαλογιάννην, τὴν ὁποίαν οἱ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὰ Σφακία κατέπνιξαν εἰς τὸ αἷμα. Ἐκτοτε οἱ Τούρκοι ἐφέροντο σκληρότατα πρὸς τοὺς Χριστιανούς, τῶν ὁποίων τὰ παθήματα κατήντησαν ἀπερίγραπτα.

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Γεώργιος ἐν Σελύνῳ, ὁ Κωνσταντουλάκης ἐν Ἀποκροῶνῳ, ὁ Περτευζῆς ἐν Κυθωνίᾳ, ὁ Βέργας ἐν Πεδιάδι, ὁ Χατζηαναγνώστης ἢ Συμιανὸς ἐν Ῥιζοκάστρῳ καὶ ὁ Δημ. Λόγιος ἐν Μεσαρῶ, ὁ περιφημότερος ἀπὸ ὅλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

1. Ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως.—Ἄρ' οὐ ἔγινε γνωστὸν ὅτι ἡ ἐπανάστασις προητοιμάζετο καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, οἱ διασημότεροι τῶν Κρητῶν συνῆλθον εἰς Σφακία (κατὰ Μάϊον τοῦ 1821) καὶ ἄρ' οὐ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι, συνῆθροισαν πρὸς τοῦτο χρήματα διὰ συνεισφορῶν. Εἶχον δὲ τότε οἱ Χριστιανοὶ πολὺ ὀλίγα ὄπλα(1) καὶ πολεμοφόδια, διότι τῶν περισσοτέρων Κρητῶν εἶχον ἀφαιρεθῆ τὰ ὄπλα, μόνον δὲ οἱ ὄρειοι Κρητῆς δὲν εἶχον παραδώσει αὐτά. Καὶ ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὰ πάντα ὑπὲρ πατρίδος(2).

2. Σφακίαι εἰς τὰς πόλεις.—Οἱ Τοῦρκοι μεθόντες ὅτι ἡ

(1) Χίλια διακόσια ἦσαν τὰ ὄπλα ὅλων τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης.

(2) Μεταξὺ τῶν ἐπαναστατησάντων ἦσαν πολλοί, οἵτινες ἦσαν κυρίως Χριστιανοί, ἐν ᾧ εἰς τὸ φανερὸν ἦσαν Τοῦρκοι· ἐπιφανέστατος τούτων ἦτο ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης ἐν Μεσσηνίᾳ· εἰς τὸ φανερὸν ὠνομάζετο Χουσεῖν· εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ ἦτο ἀνέκαθεν θερμὸς προστάτης τῶν Χριστιανῶν καὶ θερμὸς διώκτης τῶν Τοῦρκων ἀπὸ τούς ὁποίους ἐφύονε πολλούς. Οὗτος ἦτο μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὅπως ἦσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρητῆς. Ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις, ἄρ' οὐ ἠμύδισε τούς Τοῦρκους νὰ σφάζωσι τούς Χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας του, μετακόμισε κυρίως 1200 εἰς αὐτῶν εἰς Σφακία· ἀπῆλθε δὲ καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἐκεῖ φέρων ἀκριτὰ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια, τὰ ὅποια ἦσαν τῶν χρησιμὰ εἰς τὸν ἀγῶνα μετὰ αὐτὰ ὄπλασι 200 Μεσσηνιακῆς. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Κουρμούλης· ἀρήσκει τὰς ἀνακλίσεις του καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ του πύργον καὶ τὰ πλοῦτη καὶ περιρροήσας τὰ πάντα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ὑπέμεινε ἀγρογύστως τὰ πειθήματα τῆς ἐπανάστασεως.

Ἀρχαγοὶ δὲ τῶν Κρητῶν ὑπῆρξαν ἐκτὸς τούτου πλείστοι διαπρέψαντες διὰ τὰ κаторθώματά των, εἰς ὧν ἀνακέραιον τὸς Ἄ. Ηλικιωτῶν, Γ. Δασκαλάκη, Βασιλεῖον Χάλη, Ἰω. Χάλη, Ἄ. Σήρακι, Ἄ. Μκιουτσιανιάκη, Γ. Τσουδερόν, Ρ. Βουρδουμπῆ, Ἄντ. Μελιδουρη, Γ. Δακύνον, Ἄ. Πρωτοπαπαδόκη, Π. Ζερβουδάκη, Σ. Φεληγιανιάκη, Γ. Πωλογεωργιάκη κλπ.

1821 επανάστασις ἤρχισεν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ νικηθέντες εἰς Λοῦλον τῶν Κεραμειῶν (14 Ἰουνίου 1821), προσέβησαν εἰς σφαγὰς τῶν ἐν Χανίοις, Ῥεθύμνῃ, Ἡρακλείῳ καὶ Σητεία Χριστιανῶν, ἀδιακρίτως ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν. Ἄφ' οὗ δὲ καὶ τὸν μητροπολίτην καὶ 6 ἐπισκόπους ἔσφαξαν καὶ πλείστους προκρίτους ἐφυλάκισαν, διήρπασαν τὰ πράγματα τῶν Χριστιανῶν καὶ πολλὰς γυναῖκας ἐπώλησαν ὡς δούλας. Ἐπειτα ὀρμήσαντες ἐκτὸς τῶν πόλεων ἔσφαζον καὶ ἠχμαλώτιζον εἰς τὰ περὶχωρα ὅσους ἠδύναντο, τὰ δὲ χωρία καὶ τὰ μοναστήρια ἔκαον.

3. Αἱ πρῶται μάχαι καὶ αἱ νῆκτι τῶν Χριστιανῶν. — Μετὰ τὰς σφαγὰς ταύτας οἱ Τοῦρκοι Χανίων καὶ Ῥεθύμνης ἐξῆλθον, ἵνα ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ὄρεινῶν Κρητῶν· ἀλλ' οὗτοι ἀφ' οὗ τότε ἀνεπέτασαν τὰς σημαίας τῆς ἐλευθερίας, ἐπῆλθον ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ νικήσαντες αὐτοὺς εἰς διαφόρους συμπλοκάς τοὺς ἠνάγκασαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μικρὰν ἀπὸ τῶν φρουρίων αὐτῶν ἀπόστασιν. Ἄφ' οὗ δὲ ἐνίκησαν 2000 Τούρκους εἰς Κεραμεῖα τῆς Κυδωνίας καὶ κατεδίωξαν αὐτούς, τόσον θάρρος ἔλαβον, ὥστε ἐν καιρῷ νυκτὸς ἔκανσαν τὰ πρὸ τοῦ φρουρίου παντοπωλεῖα καὶ ἐνέπνευσαν μέγαν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους. Διὰ τοῦτο ὁ πασᾶς τῶν Χανίων ἐπῆλθε μὲ ὄλους τοὺς Τούρκους τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καὶ συνεπλάκη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ Καμπιά τῆς Κυδωνίας. Ἐκεῖ ἐπολέμησαν γενναίως οἱ Τοῦρκοι· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν ἐπαναστατῶν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν νικητῶν μέχρι τῆς πεδιάδος. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην περιῆλθον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν ἄφθονα πολεμοφόδια καὶ τουφέκια, μὲ τὰ ὁποῖα πλείστοι ἐξ αὐτῶν ὀπλίσθησαν.

Ἐπειδὴ δὲ ὄχι μόνον οἱ Τοῦρκοι τῶν Χανίων ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης ἐνίκηθησαν εἰς σφοδρὰς μάχας, ἐξήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Τούρκων, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας. Συνηγόμενοι λοιπὸν 3500 Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου εἰσέβαλον εἰς τὰ Σφακία καὶ προεχώρησαν μέχρι τοῦ Ἀσκίουφου· ἀλλὰ ἐκεῖ προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἀφ' οὗ ἐφρονεύθησαν πλείστοι ἐξ αὐτῶν.

4. Γενικὴ ἐκστρατεία τῶν Τούρκων. — Μετὰ τὰς ἀποτυχίας ταύτας οἱ Τοῦρκοι ἀπεράσισαν ὅλοι νὰ συνενωθῶσι καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι γενικὴν ἐκστρατείαν. Περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου ἐξεστράτευ-

σαν καὶ ἐκ τῶν τριῶν φρουρῶν παρὶ τὰς 10 χιλ. Τούρκων ἐναντίον τῶν Σφακίων. Κατὰ τὴν θέσιν Κουρνοπατήματα Ἀποκορώνου ἀντέκρουσαν αὐτοὺς δύο χιλιάδες περίπου Χριστιανῶν καὶ ἐπολέμησαν ἐκεῖ ἐπὶ 4 ἡμέρας· ἐπὶ τέλους ὁμοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν· Οἱ Τούρκοι τότε εἰσελθόντες εἰς Ἀποκόρωνα κατέκαυσαν ὅλα τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας καὶ συλλαμβάνοντες τοὺς Χριστιανούς εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰς ὁπὰς κατέκοπτον αὐτούς (1). Περὶ τὰς 3 χιλιάδας λέγονται οἱ ἀπολεσθέντες Χριστιανοί. Καὶ ἐνικήθη μὲν ἐν σῶμα τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖον προεχώρησεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Κυθωνίας· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου ἅπαντες οἱ Τούρκοι συνηνωμένοι εἰσῆλθον εἰς τὰ Σφακία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατέρυγον εἰς τὰ ὑπερκαίμενα ὄρη καὶ εἰς τὴν Γαῦδον. Οἱ δὲ Τούρκοι ἄρ οὐ κατέστρεψαν τὰ πλεῖστα χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἀνεχώρησαν.

Ἡ. Ὁργάνωσις τῆς ἐπινατιτίας. — Ἀφ' οὗ οἱ Τούρκοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, οἱ Χριστιανοὶ ἀνέλιβον τὴν ἐπιθέσιν αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν εἰς Λουτροὺν ὁ Ἀφεντούλης, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐπιναστάσεως· οὗτος ἀφ' οὗ ἐξέδωκε προκήρυξιν διὰ τῆς ὁποίας ἐνεθάρρυνε τοὺς Χριστιανούς τῆς Κρήτης, ἐκήρυξε τὸ Λουτροὺν ἐμπορικὸν λιμὲνα τῆς ἐλευθέρου Κρήτης· πολλὰ δὲ πλοῖα ἔφερον τότε ἐκεῖ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, τῶν ὁποί-

(1) Ὁ Γ. Δαμιῶς, εἰς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν, κατέρυγε μὲ 12 μόνον ὅπλο-
φόρους εἰς σπήλαιον κρημνωθὲς πλησίον τοῦ αἰγιαλοῦ· ἐκεῖ εἶχον συναθροί-
σθη 80 περίπου γυναικόπαιδα· ἐπύρρηκται ὁμοῦ καὶ συνήγαγον αρκετὰς τρο-
φὰς καὶ πολεμοφόδια. Μετ' ὀλίγον ἔφθακται ἐκεῖ οἱ Τούρκοι καὶ προσέβαλον
τοὺς Χριστιανούς μὲ κανόνια, ἀλλ' ἀπεκρούοντο καὶ ἐρονεύοντο πολλοί· διὰ
τοῦτο προσεπέθησαν μὲ ὑποσχέσεις νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἀπὸ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν
ἠδυνήθησαν· ἐροδύριζον δὲ τοὺς Χριστιανούς ὅτι θὰ μείνωσιν ἕως οὗ τοὺς
καταστρέψωσιν· εἰς ταῦτα ἀπήντα ὁ Δαμιῶς· καὶ ἐγὼ θὰ μείνω ἔδω καὶ ὁ
βασιλεὺς σας ἂν πλητῆται, θὰ τὸν σκοτώσω. Οὕτως ἔμειναν ἐκεῖ 40 ἡμέ-
ρας, ἕως ὅτου ἀπῆλθον οἱ Τούρκοι ἀπρακτοί.

Ἐν γένει τὰ σπήλαια ἐχρητίμευται κατὰ τὰς ἐπινατιτίας ὡς καταφύγια
τῶν ἀδυνάτων πληθυσμῶν. Πολλὰκι εἰς αὐτὰ ὀλίγοι ἔνοπλοι κατέρωθον
νὰ σώσωσι πληθῆος ἀδυνάτων πλατράτων· ἐνίοτε ὁμοῦ ἐκρύβον αὐτὰ διὰ
τῆς πείνης οἱ ἐχθροὶ καὶ κατέκοπτον τοὺς ἐν αὐτοῖς Χριστιανούς.

ων ἢ ἔλλειψις ἐδυσκόλευε πολὺ τὸν ἀγῶνα.

Μετὰ ταῦτα συνελθόντες οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης εἰς Ἀρμένους Ἀποκορώνου, συμφώνως πρὸς τὴν πρόσκλησιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐψήφισαν τὸν τρόπον τῆς προσωρινῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης.

1822 6. Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς τὰ φρούρια.—

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 ἔλαβε νέαν ὄψθιν ὁ ἀγὼν· ἐν ᾧ οἱ Τούρκοι τοῦ Σελίνου περιορίζοντο εἰς Κάνδανον, καὶ πρὸ τῆς Ῥεθύμνης διάφοροι συμπλοκαὶ ἐγίνοντο, εἰς τὸ Ἀρκάδι φονεύονται ἀρκετοὶ Τούρκοι καὶ σφοδραὶ μάχαι συνάπτονται εἰς Ἀνώγεια Μυλοποτάμου καὶ εἰς Ἀμάριον. Τότε δὲ ὁ Γάλλος λοχαγὸς Βαλέστρας, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην τὸν Μάρτιον τοῦ 1822, προέτεινε εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἄλυσιν τῆς Ῥεθύμνης· οὗτοι ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασίν του καὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του διαφρεθέντες εἰς τρία σώματα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν· ἀπέτυχον ὅμως καὶ ἔπεσον 80 περίπου ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Βαλέστρας. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐξειδικήθησαν διὰ τὴν ἀποτυχίαν των οἱ Χριστιανοὶ ἐν Μυλοποτάμῳ· ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκλεισαν 350 ἐξ αὐτῶν εἰς ἓνα πύργον καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Καὶ περὶ τὰ Χανία δὲ τόσον προεχώρησαν, ὥστε μάχην συνῆψαν μετὰ τοὺς Τούρκους πλησίον τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου καὶ κατέστρεψαν τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς πόλεως.

Οὕτως οἱ Χριστιανοὶ καὶ πολιτικῶς διοργανώθησαν καὶ τοὺς Τούρκους περὶ τὰ φρούρια αὐτῶν περιώρισαν.

7. Ἀφίξεις τῶν Αἰγυπτέων καὶ ἐκστρατεία αὐτῶν.—

Ὅτε ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Κρήτῃ, ἤκμαζεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι· διὰ τοῦτο ὁ Σουλτάνος μὴ δυναμένος νὰ στείλῃ στρατὸν καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου(1). Κατὰ μῆνα Μάϊον δὲ τοῦ 1822 ἦλθον εἰς Σούδαν 100 πλοῖα φέροντα 6 χιλιάδας στρατοῦ ὑπὸ τὸν Χασὰν πασᾶν. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἐφοβήθησαν τόσον στρατὸν, ἀλλὰ προσέβαλον αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀποβά-

(1) Οὗτος ἦτο λίαν ἰσχυρὸς· εἶχε στρατὸν εὐρωπαϊκῶς διοργανωμένον καὶ πολλὰ εἰσοδήματα· ἐπλήρωσε φόρον εἰς τὸν Σουλτάνον, ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτοῦ.

σεως καὶ κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας.

Ὁ Χασὰν παραλαβὼν τοὺς Τούρκους τῶν Χανίων ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἑπαναστατῶν. Οὗτοι προσεπάθουν νὰ σταματήσωσι τὴν πορείαν του, ἀλλ' ὁ Αἰγύπτιος ἀδιακόπως πολεμῶν ἐπὶ 6 ἡμέρας προσχώρει· ἔκαυσε τοὺς Λάκκους καὶ τὰ πλησίον χωρία καὶ ἔπειτα εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἀποκόρωνα· πολεμῶν δὲ καὶ πολεμούμενος διῆλθε διὰ τῆς Ῥεθύμνης, προσχώρησεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Χριστιανοὶ ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς ἐξεδίωξαν αὐτούς. Ὁ δὲ Σερίφ, πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, ἐπιχειρήσας νὰ τοὺς βοηθήσῃ, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες κατόρθωσαν νὰ κλείσουν 400 Ἀλβανούς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Κρουσῶνα (Μαλεβυζίου) καὶ νὰ τοὺς φρονεύσουν ὅλους. Μετὰ τὰς νίκας ταύτας τῶν Χριστιανῶν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τὰ ὄπλα καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους εἰς Σπιναλόγγαν καὶ Ἱεράπετραν, ἐν ᾧ ἄλλοι προσέβαλον τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον Τούρκους. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Χασὰν πασᾶς ἦλθε πρὸ τοῦ Ἡρακλείου.

Ἐντεῦθεν ὁ Χασὰν εἰσέβαλεν εἰς Πεδιάδα καταστρέφων τὸν τόπον· ἀλλὰ ἐπιχειρήσας νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασιθήειον ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο ἐτράπη εἰς Ἀρκαδίαν καὶ ἐκεῖθεν κατόρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὸ Λασιθήειον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1822.

Ἀλλὰ μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Πεδιάδα, ἔνοπλα σώματα Χριστιανῶν ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἱεράπετρας καὶ Σπιναλόγγας. Ἰδὼν δὲ ὅτι τὰ Τουρκικὰ ἀποσπάσματα, ἅτινα ἀπέστειλε κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, οὐδὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τοὺς Χριστιανούς διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς ἐντελοῦς καταστροφῆς τοῦ τόπου. Τοιαῦτα ἀποφασίσας ὥρμησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1823 εἰς Ἀρκαδίαν ἐνθα ἔμεινεν ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐρημῶνων **1823** τὴν ἐπαρχίαν· ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, συνεπλάκη εἰς σφοδρὰν μάχην μὲ τοὺς Χριστιανούς εἰς τὴν ἐνίκηθη, ἀλλ' οὐχ ἤττον κατόρθωσε νὰ καύσῃ τὸ Λασιθήειον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε μείνει ὑποταγμένον, καὶ νὰ ἐρημώσῃ τὸ Μιραμπέλλον φονεύσας 2 χιλ. Χριστιανῶν ἐντὸς σηπταίου(1). Οὕτως ὁ Χασὰν πασᾶς, ἀφ' οὗ κα-

(1) Οὗτοι εἶχον καταφύγει εἰς σπήλαιόν τι πλησίον τοῦ χωρίου Μιλᾶτου.

τελείησε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἐπανήλθεν εἰς Πεδιάδα· ἐκεῖ δὲ περὶ ἑκ τοῦ ἵππου ἐφρονεύθη.

8. Νῆκαι τῶν Χριστιανῶν.—Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐπολιόρησαν τὸ Καστέλλι τῆς Κισσάμου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν 1800 Τούρκοι· οὗτοι προσβαλλόμενοι κἀκε ἡμέραν ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς καὶ δεκατιζόμενοι ἀπὸ τὴν πανάλη, τὴν ὁποίαν εἶχε μεταφέρει ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς Κρήτην, εὗρισκοντο εἰς μεγάλην στενοχωρίαν. Διὰ τοῦτο μετὰ 4 μηνῶν πολιορκίαν παρεδόθησαν εἰς τὸν νέον ἀρμοστήν Τομπάζην(1), ὅστις μετέφερε τοὺς ἐναπομείναντας 600 περίπου Τούρκους διὰ πλοίων εἰς Χανία.

Μετὰ ταῦτα ὁ Τομπάζης διηυθύνθη ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ Σελίνου, οἵτινες ἦσαν πολὺ ἰσχυροί· ἐπολιόρησε δὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κάνδαρον· ἐν ᾧ δὲ διηυθύνοντο εἰς Χανία προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐφρονεύθησαν περὶ τοὺς χιλίους ἕξ αὐτῶν.

9. Ἐκκαταστολή τῆς Ἐπαναστάσεως.—Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1823 ἦλθε μὲ νέον στρατὸν ἕξ Αἰγύπτου ὁ Χουσεῖν, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ. Νικήσας δὲ τοὺς Χριστιανούς εἰς Γέρογερην (Καινουρίου), παρὰ τὰς ὑπορείας τῆς Ἰδης, εἰσῆλθεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἔφθασεν εἰς Μελιδόνη(2), ἔνθα διέμεινε τὸν χειμῶνα.

Μόλις κατέφυγον ἐκεῖ, ὤρμησε κατ' αὐτῶν ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπὶ 15 ἡμέρας διαρκῶς τοὺς ἐκκαταστόμενοι· οἱ πολιορκούμενοι ἂν καὶ πολὺ ὑπέβηρον ἀπὸ τὴν κενουχίαν, τὴν δίψαν καὶ τὰς στερήσεις ἀνθίσταντο καρτερικῶς· Τέλος ὁμοῦς ἀπελπισθέντες παρεδόθησαν εἰς τὸν παῖδα, ὅστις τοὺς μὲν ἄνδρας ἔσφαξε, τὰς δὲ γυναῖκας ἐπώλησεν ὡς δούλας. Μία δ' ἐξ αὐτῶν ἐν ᾧ ἐσώρευτο ὡς δούλη, ἐπήδησεν ἐντὸς δεξικαμνῆς καὶ ἐπὶ νύκτι Οὐτω πολλοὶ προετίμων τὸν ἐνδοξὸν θάνατον τῆς σκληρᾶς δουλείας.

(1) Ὁ Ἀρεντούλης ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς νήσου, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ διοικῆ, ἀνεχώρησε· τότε δὲ ἐστάλη ἀντ' αὐτοῦ ὡς ἀρμοστής ὁ Ἐμμ. Τομπάζης. Ἐώρατος, ὅστις ἀπεδιβάζθη τὸν Μάϊον τοῦ 1823 μὲ ἀρκετοὺς ἐθελοντάς παρὰ τὸ Καστέλλι τῆς Κισσάμου.

(2) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου εἶναι τὸ σπήλαιον τοῦ Μελιδονίου· εἰς αὐτὸ κατέφυγον 400 περίπου Χριστιανοί, ἐξ ὧν 30 μόνον ἦσαν ὄπλοφόροι· ὁ Χουσεῖν τὸ προσέβαλεν ἰσχυρῶς καὶ πολλὰκις ἠνάγκασε τοὺς στρατιώτας του

Κατὰ δὲ τὴν ἀνοιξίν τοῦ 1824 ὁ Χουσεῖν προεχώρησεν εἰς Ἀποκόρωνα **1824**
γονεῖων καθ' ὁδὸν ἢ αἰχμαλωτίζων τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης
καὶ ἐπιτίθεν εἰσέβαλεν εἰς Σφακία.

Αἱ χιλιάδες τῶν Χριστιανῶν αἴτινες εἶχον καταφύγει ἐνταῦθα, μόλις
ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν εἰς τὰς φάραγγας καὶ τὰ δύσβατα ὄρη· πολλοὶ
ἔξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν παραλίαν καί, ἀφ' οὗ ἀνετίναξαν εἰς τὸν
ἀέρα τὰς ἀποθήκας τῶν πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, ἀνεχώρησαν διὰ
πλοίων· χιλιάδες δὲ Χριστιανῶν κατέφυγον τότε ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει
εἰς Πελοπόννησον.

Οἱ στρατοὶ τοῦ Χουσεῖν εἰσέβαλον ἤδη εἰς Σέλυνον καὶ Κίσαμον,
ἐν ᾧ τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα περιέπλεον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα διὰ νὰ συλ-
λαμβάνωσι τοὺς φυγάδας· καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ
τοῦ στρατοῦ, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων πλεῖστοι
ἔξολοθρεύοντο(1). Διὰ τοιαύτης θηριωδίας κατεβλήθη προσωκαίρως ἡ
ἐπαναστάσις· τότε δὲ ὁ ἀρμοστής Τομπάζης ἀνεχώρησεν εἰς Πελοπόν-
νησον.

110. Ἀναγένεσις τῆς Ἑπαναστάσεως.—Οἱ Κρηῖτες οἵτινες
κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐκάθηντο ἀργοί, ἀλλὰ ἠρωμένοι μὲ
τοὺς ἄλλους Ἕλληνας κατεπολέμουν τοὺς Τούρκους. Ἐν ᾧ δὲ ἐπολέ-

νὰ κἀμνωσιν ἔφροδον· ἀλλ' οἱ γενναῖοι τοῦ σπηλαίου ὑπερασπισταὶ ἐπὶ 3 μῆ-
νας ἀντέκρουον τοὺς ἐχθρούς. Τέλος ὁ Χουσεῖν ἔρριψεν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου
καυσίμους ὕλας τὰς ὁποίας ἤναψε, συγχρόνως δὲ ἔφραξε καὶ τὴν εἴσοδον αὐτοῦ·
οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ ἔτρεχον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τοῦ σπηλαίου εἰς τὸ ἄλλο,
ἀλλὰ τὰ πυκνὰ νέφη τοῦ καπνοῦ τοὺς κατέβησαν πανταχοῦ καὶ τοὺς ἐπνίξαν
ἐλοὺς(κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1824) Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες ὕστερον ἀπὸ πολλῶν
κακῶν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο, ἀνεῦρον τὰ κατάρμα-
ρα ὑπὸ τοῦ καπνοῦ λείψανα τῶν συγγενῶν των, τὰ ὅποια μὲ δάκρυα εἰς τοὺς
ὀφθαλμοὺς ἠσπάζθησαν καὶ ἔθαψαν.

(1) Ἐξακόσιοι Χριστιανοί, ἐκ τῶν ὁποίων 40 ἦσαν ἐνοπλοὶ, εἶχον κατα-
φύγει εἰς τὰ παρὰ τὸ Σέλυνον νησίδια, τὰ λεγόμενα Ἐλαφονήσια, ἅτινα χω-
ρίζονται ἀπὸ τὴν ξηρὰν διὰ μικροῦ πορθμοῦ ἀβαθοῦς· δι' αὐτοῦ τοῦ πορθμοῦ
ὠρμησαν οἱ Τούρκοι ἱππεῖς καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεκρούοντο ἀπὸ τοὺς Χρι-
στιανούς· ἔπειτα ὁμῶς, ἀφ' οὗ ἔκαμαν πολλὰς ἐφόδους, κατώρθωσαν νὰ τοὺς
καταβάλλουν Ὅλους τοὺς εὐρισκομένους ἐκεῖ κατέσφαξαν, αἱ δὲ γυναῖκες τῶν
σφαζομένων ἠκούοντο μακρόθεν.

μον εκεί, προσεπάθουν νὰ εὗρωσι τὰ μέσα διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπαναλάβουν τὸν ἀγῶνα.

1822 Ἐκ τούτων 900 περίπου, ἀφ' οὗ προητοιμασθήσαν καταλλήλως, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τινὰ πλοίαρια κατ' Αὐγούστον τοῦ 1825 καὶ ἐπελθόντες ἐξαίφνης κατέλαβον τὸ ἀπόρθητον φρούριον τῆς Γραμβούσης. Ὅτε δὲ τὸ ἀνέλπιστον τοῦτο κατόρθωμα ἔγινε γνωστὸν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἔσπευσαν ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ Κρήτες καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐθελονταὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ ἀνανεώσωσιν ἐνταῦθα τὴν ἐπανάστασιν.

Μὴ δυνάμενοι οἱ Χριστιανοὶ νὰ συνάπτωσι τακτικὰς μάχας μὲ τοὺς ἐχθροὺς των, οἵτινες ἦσαν πολυάριθμοι, διηρόθησαν εἰς μικρὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἐξαίφνης ἐπέπιπτον καὶ ἐφόνευον τοὺς Τούρκους. Οὕτω δὲ ἤρχισε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην κλεφτοπολεμὸς πολὺ καταστρεπτικὸς διὰ τοὺς ἐχθροὺς. Ἡ Κρήτη ὅλη ἐφαίνετο πλήρης τοιούτων δειλοφύρων. Μάτην ὁ διοικητὴς τῆς νήσου Μουσταφᾶς ἔτρεχεν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς Κρήτης εἰς τὸ ἄλλο· τίποτε δὲν κατώρθωνεν. Ἐπὶ δύο ἔτη διατρέχοντα τὰ σώματα ταῦτα τὴν Κρήτην ἔκαμαν ἅπειρα ἀνδραγαθήματα καὶ περισσοτέρους τῶν 1700 Τούρκων ἐφόνευσαν(1).

1827 Ἰδίως δὲ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1827 ἐνισχύθη ὁ ἀγὼν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης· ἐνταῦθα οἱ Χριστιανοὶ κατώρθωσαν νὰ νικήσωσι τοὺς ἐξεληθόντας κατ' αὐτῶν Τούρκους τοῦ Ἡρακλείου, φονεύσαντες 150 ἐξ αὐτῶν· ἔπειτα ἐπολιόρκησαν καὶ ἐφόνευσαν ἄλλους 300 Τούρκους ἐν Μιραμπέλλῳ. Ἀλλὰ οἱ Χριστιανοὶ προχωρήσαντες εἰς τὴν Πεδιάδα προσβάλλονται ὑπὸ 3 χιλ. Τούρκων καὶ φονεύονται περίπου 200 ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες προσεκόλλεσαν τὸν Χατζῆ Μιχαὴλν Ταλιάνον μὲ τὸ ἀξιόλογον ἱππικὸν του, ὅστις κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1828 ἦλθεν εἰς Γραμβούσαν μὲ 100 ἱππεῖς καὶ 600 πεζοὺς.

III. Κατάληψις τῆς Γραμβούσης ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων.—Ἡ Γραμβούσα ἦτο καταρύγιον ὄλων τῶν καταδιωκομένων

(1) Ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Γραμβουσιανῶν καὶ διακριθέντων διὰ τὴν ἀνδρείαν των ἦσαν οἱ Μ. Μαυράκης, Ἰακ. Κουρκῆς (ἐκ Σελίνου), Στ. Νιότης (ἐξ Ἀνωγειῶν), Μ. Καζάνης (ἐκ Λασηθίου), Γ. Δρακωνιανός (ἐκ Κισάμου), Ν. Μαυροῦτης, Π. Κόρακας καὶ Ἰωάνναρ Ξεπατέρης (ἐκ Μεσσαρῆς) καὶ πλείστοι ἄλλοι οὐδόλως τούτων ὑπολειφθέντες κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος

Κρητῶν· εἰς αὐτὴν συνέρρεον πολλοὶ ὄχι μόνον ἐκ Κρήτης ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν. Στενοχωρούμενοι δὲ ἀπὸ τὴν πείναν ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν· ἐκπλέοντες δηλ. διὰ πλοίων ὀπλισμένων συνελάμβανον τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα εἰς οἷονδῆποτε ἔθνος καὶ ἂν ἀνῆκον καὶ τὰ ἀπεγύμνωνον. Ἡ ἐπιτροπὴ ἣτις ἐκυβέρνησα τὴν Γραμβοῦσαν, δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὴν κακὴν ταύτην πράξιν· οὕτω δὲ ἔπασχε πολὺ τὸ ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ πειρατᾶς· διὰ τοῦτο Ἄγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς στόλος ἦλθε τῷ 1828 εἰς Γραμβοῦσαν καὶ συνέλαβεν ὅσα πλοῖα εὗρεν ἐνταῦθα· εἰς δὲ τὸ φρούριον εἰσήγαγε φρουρὰν ἀπὸ στρατιώτας Ἑλλήνας, τοὺς ὁποίους ἔστειλεν ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, καὶ ἀπὸ ἰδικαῖς τῶν στρατιώ-
 1828

12. Νέαι μάχαι ἐν Σφακίαις.—Περὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1828 τὸ σῶμα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη μετέβη εἰς Σφακία καὶ ἐστρατοπεύδυσεν εἰς Φραγκοκαστέλλον, τὸ ὁποῖον ἦτο μικρὸν Ἑνετικὸν φρούριον. Ἐπειτα ὤρμησεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεδύμνης, ἐνίκησε τοὺς Τούρκους καὶ ἀφ' οὗ ἔλαβε πολλὴν λείαν ἐπέστρεψεν εἰς Σφακία. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς μαθὼν ταῦτα ἐξεστράτευσεν μὲ 4 χιλιάδας πεζῶν καὶ 400 ἵππεῖς κατ' αὐτοῦ. Φοβερὰ μάχη συνεκροτήθη ἔξωθεν τοῦ Φραγκοκαστέλλου· ἵππεῖς καὶ πεζοὶ ἐμάχοντο ἀναμειγμένοι· ἡ σύγκυσις ἐκ τοῦ καπινοῦ καὶ τοῦ κονιορτοῦ ἦτο τόση, ὥστε πολλοὶ ἐφρονεύοντο ὑπὸ τῶν συμπολεμιστῶν τῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην καθ' ἣν ἔπεσον ὁ Χατζῆ Μιχάλης μὲ 300 Χριστιανούς καὶ διπλάσιοι Τούρκοι, ὁ Μουσταφᾶς ἐπολιόρκησε τοὺς λοιπούς ἐν τῷ φρουρίῳ. Οὗτοι μετὰ πολιορκίαν 8 ἡμερῶν, καθ' ἧς ὑπέφερον τὰ πάνδεινα, ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ἀπῆλθον μὲ τὰ ὄπλα αὐτῶν καὶ τὰς ἀποσκευάς.

Ἐπιστρέφοντες ὅμως οἱ Τούρκοι ἐκ Σφακίων προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ἀπέκοψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ὁδόν· μετὰ δύο δὲ ἡμερῶν ἀγῶνας, ἀφ' οὗ πλέον τῶν 1000 ἐφρονεύθησαν, κατώρθωσαν μὲ κόπους νὰ διαφύγωσιν ἀφήσαντες τὰς ἀποσκευάς τῶν, τὰ πολεμ. ἰούλ. μοφόδια, πλεῖστα ὄπλα καὶ 27 σημαίας εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν. 1828

13. Τελευταῖαι τῶν Κρητῶν νῆκαι.—Μετ' ὀλίγον συνελθόντες εἰς συμβούλιον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης συνέστησαν γενικὸν στραταρχεῖον καὶ διώρισαν ὄπλαρχηγούς ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ τοὺς ἀρίστους τῶν καθ' ὅλην τὴν νῆσον πολεμιστῶν. Συσσωματωθέντες τότε οἱ Κρηῖτες ἐξεδιώξαν καὶ πάλιν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀπο-

κόρονα και κατέλαβον την πολλάκις ποτισθεΐσαν δι' αΐματος Μαλάξαν, και ηνάγκασαν τους Τούρκους να κλεισθώσιν εις τα φρούρια Χανίων, Σούδας και Ρεθύμνης.

Μετα τας επιτυχίας ταύτας των Χριστιανων οι εν Ηρακλείω Τούρκοι προέβησαν εις νέας φοβεράς σφαγάς· αφ' ου επέπεσον ξιφήρεις κατά των άόπλων Χριστιανων, άλλους μὲν έσφαξαν, άλλους δέ έρριψαν εις την θάλασσαν και τα φρέατα. Πεντακόσια πρόματα έκειντο εις τας οδους της πόλεως. Μετα ταυτα όρμησαντες και εις τα περίξ χωρία έσφαξαν όσους ηδυνήθησαν(1). Και οι εν Ρεθύμνη Τούρκοι, αφ' ου δέν υπήρχον εντός της πόλεως Χριστιανοί, έπετέθησαν κατά των χωριων και έσφαξαν εξήκοντα Χριστιανούς.

Ταυτα κατέστησαν όρμητικώτερος τους Χριστιανούς. Άλλοι μὲν έπετέθησαν πρό της Ρεθύμνης κατά των Τούρκων και έρόνευσαν περί τους 150 εξ αυτων, άλλοι δέ προσέβαλον την Ίεράπετραν και Σπιναλόγγαν. Έπειτα συναθροισθέντες περί τος 2500 εισέβαλον εις Σητεΐαν και έπολιορκησαν εντός όχυρου πύργου 400 Τούρκους, τους όποιους πάντας μετα 2 ημερων αντίστασιν έρόνευσαν. Τους δέ λοιπους Τούρκους της επαρχίας ταύτης, περί τας 4 χιλιάδας, περιεκύκλωσαν εις διάφορα μέρη και τους ηνάγκασαν να παραδοθώσι και μετέφερον άλλους

(1) Όλίγον πρό του χρόνου κατά τον οποίον έγιναν αυτά, εύρίσκοντο περί τους 50 επαναστάται εις την μονήν 'Οδηγήτριαν της Μεσαρχής· κατά τούτων δέ εξαίρωης επήλθον 800 Τούρκοι εξ Ηρακλείου. Και οι μὲν άλλοι Έλληνες απέσφρησαν από εκεί, μόνος δέ ο Ιωάσαφ Ξεπατεράς έμεινε με 3 συντρόφους και με την αδελφήν του. Ούτοι προσέβαλον τους Τούρκους εντός του μοναστηριου και έρόνευσαν 4· έπειτα δέ κλεισθέντες εις μικρόν πύργον του μοναστηριου απέκρουον τους περικυκλώσαντας αυτούς επί δύο ημερονύκτια άδικακόπως. Έτέλος έρονεύθησαν και οι 3 σύντροφοι, απέμεινε δέ μόνος ο Ιωάσαφ και η αδελφή του, ητις εξήκολούθει να του γεμίξη τὸ όπλον· την τρίτην ημέραν ηρχισαν να του έλλείπουν τα πολυμορόδια. Ωστε δέν έπυροδόλαι, παρά ότε ητο βέβαιος ότι θα έρόνευε Τούρκον. Αφ' ου δέ του έμειναν 3 μόνον φυσίγγια, έλαβε δια της μιξ χειρός την σπάθην και δια της άτέρας την πιστόλαν του και ανοίξας την σιδηράν θύραν του πύργου εξώρμησεν εις τὸ μέσον του περικυκλούντος πλήθους και έρόνευσε μὲν τινας, άλλ' έπεσε και αυτός κατακρουρηθείς. Την δ' αδελφήν του λέγεται ότι ηνάγκασαν να φέρη επ' ώμων την κεφαλήν αυτού εις τὸ τουρκικόν στρατόπεδον.

μὲν εἰς Ἡράκλειον ἄλλους δὲ εἰς Ἀσίαν. Οὕτω κατέλαβον τὴν Σητεῖαν οἱ Χριστιανοὶ εὐρόντες ἐν αὐτῇ πολλὰ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια. Δυστυχῶς ὁμως μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον 4 χιλιάδες Τούρκων ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἀνέκτησαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην.

Ἐν πάσῃ δὲ τῇ νήσῳ ἐξηκολούθουν τοιουτοτρόπως αἱ μάχαι κατὰ 1829 τὸ ἔτος 1829· οἱ Τούρκοι ἦσαν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουριῶν κατὰ διαλείμματα μόνον ἐξερχόμενοι, ἡ δὲ λοιπὴ Κρήτη πᾶσα κατείχετο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας.

§ 2. Ἐκ ἀτάκτου τοῦ ἀγώνος.—Ἐν ᾧ οἱ Κρηῖτες οὕτως ἡρωϊκῶς ἠγωνίζοντο, ἀνεκοινώθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἀπόφασις τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων διὰ τῆς ὁποίας ἀπεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἡ Κρήτη. Καὶ συνῆλθον μὲν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1830 οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν εἰς Μαργαρίτες Μυλοποτάμου καὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν βήθειαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς φιλότατης πατρίδος· ἀλλὰ τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Πλοῖα τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας κατέπλευσαν μετ' ὀλίγον καὶ ἐπέβαλον ἀνακωχὴν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Χριστιανούς· Ἡ δὲ νήσος παρεχωρήθη εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆν, ὅστις ἔστειλε νέον στρατὸν διὰ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ἐγκαταλειμμένοι ὑπὸ πάντων οἱ Κρηῖτες καὶ βλέποντες ὅτι ἀφήρπαζον πάλιν ἀπὸ αὐτοῦ τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἀφ' οὗ τὴν ἀνέκτησαν διὰ ἀπειρῶν θυσιῶν καὶ τὴν ἐπότισαν ἐπὶ ἔτη μετὰ τὸ αἶμα Νεμέβ. τῶν, συνῆλθον τῇ 23 Νοεμβρίου 1830 καὶ διεμαρτυρήθησαν διὰ τὴν 1829 ἀδίκαν ταύτην· διακηρύξαντες δὲ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτῶν ἀπόφασιν νὰ συνενώσωσι τὴν τύχην των μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν.

Οὕτω κατέπαυσεν ἡ δεκαετὴς ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις· 5 χιλ. Χριστιανῶν καὶ ἄλλα τόσα Τούρκων ἀπολέσθησαν κατ' αὐτήν, οἱ δὲ κάτοικοι περὶ ὄρισθησαν εἰς 110 χιλιάδας. Φύγοντα τὰ τέκνα τῆς πολυπληθοῦς νήσου τὴν δουλείαν ἤρριξαν καὶ πάλιν νὰ μεταναστεύωσιν. Χιλιάδες ἀπῆλθον μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ πολλοὶ ὑπὸ τῶν κακουχιῶν ἀπολέσθησαν.

Περίληψις.—Ἐν ᾧ οἱ Χριστιανοὶ ἠτοιμάζοντο εἰς ἐπανάστασιν, οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν σφαγὰς καὶ εἰς τὰς

τρεις πόλεις. Ἐπειτα συνεπλάκησαν μετὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἐνικήθησαν εἰς ὅλας τὰς συμπλοκάς· μετὰ ταῦτα ὁμοῦς συνενωθέντες ὅλοι οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης προεχώρησαν εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Κυδωνίας καὶ εἰσέβαλον εἰς τὰ Σφακία. Ἀφ' οὗ δ' ἐπανῆλθον οἱ Τούρκοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ ἐπαναστάται διωργανώθησαν πολιτικῶς, κατέλαβον πάλιν τὰς πλησίον τῶν φρουρίων θέσεις των καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια.

Μετ' ὀλίγον ἦλθεν (1822) Αἰγυπτιακὸς στρατός, ὅστις προεχώρησεν ἀπὸ Χανίων εἰς Μιραμπέλλον πανταχοῦ πολεμῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Καὶ ἐκρούευσαν μὲν οἱ Χριστιανοὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ ἐδίωξαν τοὺς Τούρκους ἐκ Σελύνου. Ἄλλ' ὁ Αἰγύπτιος ἐπῆλθεν (1824) ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς Σφακία, Σέλυνον καὶ Κίσαμον καὶ κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν.

Τὸ ἐπόμενορον ἔτος (1825) οἱ Κρητῆς καταλαβόντες τὴν Γραμβοῦσαν ἀνενέωσαν τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαρατάττωνται πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἤρχισαν τὸν κλεφτοπόλεμον, μετὰ τὸν ὁποῖον πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσαν· ἐπειδὴ ὁμοῦς οἱ ἐν Γραμβοῦσῃ ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν, οἱ Εὐρωπαῖοι κατέλαβον αὐτὴν (1828) καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Κρητῆς. Καὶ ἐνίκησαν μὲν οἱ Τούρκοι ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τοὺς ἐθελοντὰς καὶ τοὺς Κρητῆς· ἀλλ' ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μετ' ὀλίγον καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη (1828 καὶ 1829) εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καὶ περιορίσθησαν πάλιν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν. Ἡ Εὐρώπη ὁμοῦς ἐπέβαλεν ἀνακωχὴν εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη καὶ μετ' ὀλίγον παρεχώρησε τὴν Κρήτην εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου (1830).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ 1833, 1841 ΚΑΙ 1858

1. Τὰ αίματα τοῦ 1833 γεγονότα.—Ἀφ' οὗ ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς κατέλαβε τὴν Κρήτην, ἀντὶ 3 διοικήσεων συνέστησε μίαν καὶ διώρισε διοικητὴν τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν. Οὗτος ἀφώπλισε καὶ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Ὀθωμανούς, ἐπέβαλε φόρους βαρεῖς καὶ πολυειδῶς κατεπίεξε τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο συνήλθον 7 χιλ. Χριστιανῶν, τῷ 1833, εἰς Μουριγιές τῆς Κυδωνίας καὶ ἔκαμαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτησαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των. Ἀλλὰ τότε ὁ Μουσταφᾶς ἔστειλε στρατόν, ὅστις διεσκόρπισε τυτὸς συνηθροισμένους Χριστιανούς καὶ ἀφ' οὗ συνέλαβε 41 ἐξ αὐτῶν τοὺς ἐκρέμασεν ἐκεῖ. Καὶ πολλοὺς δὲ ἄλλους Κρητὰς εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου ἐθνήλωσεν ὁ Μουσταφᾶς.

2. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1841.—Κατὰ τὸ 1840 ἡ Κρήτη διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ παρεδόθη πάλιν εἰς τὸν Σουλτάνον. Τότε οἱ Κρητες, ἐπειδὴ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν ταύτην, ὕψωσαν, τῷ 1841, τὴν σημαίαν τῆς Ἐνώσεως καὶ συνέστησαν προσωρινὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀριστείδου Χαίρετου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Κρήτη ἀπεκλείσθη κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου καὶ στρατὸς ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νήσον. Οἱ δὲ Κρητες μείναντες ἄνευ βοήθειας ἐπολέμησαν μὲν εἰς Πρόβαρμα καὶ Βαφὲ Ἀποκορώνου, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεθύμνης καὶ εἰς τὴν Πεδιάδα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παρατήσωσι τὸν ἀγῶνα.

3. Ἐνοπλιος ἐξέγερσις τοῦ 1858.—Ἡ κατάστασις τῆς Κρήτης κατέστη χειροτέρα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ, τοῦ Βελῆ πασᾶ. ἐπεβιάλλοντο εἰς τὸν λαὸν φόροι νέοι, οἵτινες ἦσαν πολὺ καταπιεστικοί. Διὰ τὸ ἐλάχιστον δὲ παράπτωμα ἐτιμωροῦντο οἱ Χριστιανοὶ ἄνευ δίκης μὲ δεσμὰ ἢ ἔξορίαν.

Διὰ ταῦτα οἱ Κρητες συνελθόντες, τῷ 1858, ἐνόπλιως εἰς Μπουτσουνάρια Κυδωνίας διεμαρτυρήθησαν διὰ τοὺς φόρους καὶ τὰς

αυθαιρεσίας τοῦ πασᾶ καὶ ἐζήτησαν τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δικαστηρίων, τὴν ἄδειαν νὰ ἔχωσιν οἱ Χριστιανοὶ ὄπλα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μὴ πληρώνουν ἄλλον φόρον εἰμὴ τὸν φόρον τῆς δεκάτης καὶ τὸν στρατιωτικόν. Ὁ Σουλτάνος τότε ἐκάλεσε τὸν Βελῆ πασᾶν καὶ ἀπεδέχθη τὰ αἰτήματα τῶν Κρητῶν· αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὐταὶ κατεπαυόντο ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα πασᾶδων.

Περίληψις. — Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς καταλαβὼν τὴν Κρήτην ἐπέβαλε βαρεῖς φόρους καὶ κατεπίεξε τὸν λαόν· διὰ τοῦτο συνήλθον 7 χιλιάδες Χριστιανῶν εἰς Μουρνιές καὶ ἐζήτησαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των· ἀλλὰ στρατὸς τοὺς διεσκόρπισε καὶ ἐκρέμασεν ἀρκετοὺς ἐκεῖ καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Ὅτε δὲ ἡ Κρήτη παρεχωρήθη πάλιν εἰς τὸν Σουλτάνον, οἱ Κρηῖτες ἐπανεστάτησαν τῷ 1841, ἀλλὰ νικηθέντες παρήτησαν τὸν ἀγῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως κατεπιέζοντο ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ, συνήλθον εἰς Μπουτσουνάρια καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου διάφορα αἰτήματα, ἅτινα παρεχωρήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866

1. Αἴτια τῆς ἐπαναστάσεως. — Ἡ παραβίασις τῶν προνομίων τοῦ 1858, οἱ καθ' ἑκάστην ἐπιβαλλόμενοι βαρεῖς φόροι καὶ αἱ τυραννικαὶ κατεπιέσεις ἠνάγκασαν τοὺς Κρηῖτας νὰ συνέλθωσι πλησίον τῶν Μπουτσουναρίων κατὰ Μάιον τοῦ 1866 καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶσι πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Κρηῖτες περιέμενον ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν των, ἀπεβιβάσθησαν ἀρκετὰ στρατεύματα εἰς τὴν νῆσον, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ 5 χιλιάδες Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ· τότε δὲ ἡ διοίκησις ἀποτόμως τὰς αἰτήσεις τῶν Κρητῶν

καὶ ἠπέλησεν ὅτι, ἂν δὲν ἀπεχώρουν, θὰ διέλυεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας. Εἰς ἀπάντησιν τούτων ἡ ἤδη καταρτισθεῖσα Γενικὴ τῶν Κρητῶν Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

2. Ἐναρξίς τοῦ ἀγῶνος.—Συγχρόνως ὁ κρότος τῶν ὄπλων ἀντήχησε πανταχοῦ τῆς Κρήτης. Οἱ Ἐπαναστάται ἐν Σελύνῳ κατέλαβον διὰ μάχης τὸν Σταυρὸν τῆς Κανδάνου. Ἐν Ἀποκορώνῳ δὲ ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην· περικυκλώσαντες τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν εἰς Βρυῦσες, ἠνάγκασαν αὐτὸν μετὰ 6 ἡμερῶν πολιορκίαν νὰ συνθηκολογήσῃ. Πλείστοι Τούρκοι ἐφρονεύθησαν τότε, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ἀποσκευαὶ των ἔπεσον εἰς χεῖρας των Ἐπαναστατῶν.

3. Αἱ εἰς Ἑλλάδος βοήθειαι.—Ἐν Ἀθήναις, ἅμα ἐγνώσθη ἡ Ἐπανάστασις, συνέστη Ἐπιτροπὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐδέχετο τὰς πολυπληθεῖς συνδρομάς, τὰς ὁποίας πολλοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἐλευθέρων Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη προσέφερον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐλάμβανε κυρίως παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ ἀναγκαζοῦντα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, καὶ διὰ τῶν χρημάτων τῆς Κυβερνήσεως ἐμίσθωσε 5 ἀτιμόπλοια· ταῦτα τολμηρῶς διέσχίζον τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου φέροντα τροφάς, πολεμοφόδια, ἐνδύματα καὶ ἀποσκευὰς εἰς Κρήτην· δι' αὐτῶν πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐθελοντο (1) προσήρχοντο εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τέλος δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἠγοράσθη ἐπιτήδες τὸ ταχύπλουν Ἀρκάδιον, ὅπερ ἐξετέλεσε 23 ταξείδια καὶ πολλάκις ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας τῶν ἀγωνιστῶν, φέρον εἰς αὐτοὺς πολεμοφόδια καὶ τροφάς εἰς κρίσιμους στιγμάς, πολλάκις δὲ ἔσωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον δυστυχεῖς οἰκογενεῖας εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς χιόνας πλανωμένας. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν δὲ τοῦ Ἀρκαδίου, ἄλλο ταχύπλουν, ἡ Ἐνωσις, ἔκαμε διπλάσια ταξείδια μὲ περισσοτέραν ἐπιτυχίαν.

4. Πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ.—Τότε ἡ Πύλη ἔστειλεν εἰς Κρήτην τὸν γνωστὸν Μουσταφᾶ πασᾶν· οὗτος ἐξεστράτευσεν εἰς Σέλυνον καὶ ἠλευθέρωσε μετὰ σφοδρᾶς μάχης τοὺς ἐν Κανδάνῳ πολιορκουμένους Τούρκους. Ἐπειτα ἐπῆλθε μετὰ 20 περὶπου χιλιάδων

(1) Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Ἰ. Ζυμβρακάκης καὶ ὁ Π. Κόρωναιος ἀνώτερο· ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Προσέτι δὲ καὶ ὁ Δ. Πετροπουλάκης, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μὲ σῶμα 60 Μανιατῶν.

στρατοῦ κατὰ τῶν Λάκκων καὶ τῶν πλησίον χωρίων, τὰ ὅποια ἔκαυσεν ἐν ᾧ δὲ ἐπολέμει ἐκεῖ ἐπὶ δύο ἡμέρας χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀπώλεσε 2 λόχους ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, οἵτινες περικυκλωθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατεσφάγησαν. Ἐκεῖθεν προεχώρησε πρὸς δυσμὰς ὁ Μουσταφᾶς καταστρέφων· ἀλλὰ δὲν ἔμεινε ἀνενόχλητος· οἱ ἐπαναστάται ὑπεχώρουν βῆμα πρὸς βῆμα· καταλαμβάνοντες δὲ τὰ κατάλληλα μέρη ὀπισθεν τῶν βράχων ἐνέβαλλον μὲ τὰ ὄπλα των τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Εἰσελθὼν δὲ ὁ Μουσταφᾶς εἰς Ἀποκόρωνα προσέβαλε τοὺς ἐπαναστάτας εἰς Βαφέ· ἐκεῖ δὲ ἠγωνίσθησαν 200 περίπου ἐδελονταί· ἐκ τῶν εὐγενῶν τούτων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος τέκνων ἔπεσον ἐκεῖ ἄρκετοί, οἱ δὲ λοιποὶ μαχόμενοι ὑπεχώρησαν εἰς ὄρεινὰς θέσεις.

Νοεμ. 25. **Ἡ Θυσία τοῦ Ἀρκαδίου.**— Ὁ Μουσταφᾶς προχωρῶν εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης καὶ ἐπέρχεται τῇ 8 Νοεμβρίου κατὰ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐνταῦθα εἶχον κλεισθῆ 700 περίπου γυναῖκες καὶ παιδία καὶ γέροντες καὶ 250 ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Ἑλληνα ἀνθυπολοχαγὸν Δημακόπουλον διὰ νὰ ἀποκρούσωσι τὸν ἐχθρόν. Ὁ Μουσταφᾶς περικυκλώσας τὴν μονὴν ἤρριψε νὰ κανονιοβολῇ αὐτὴν σφοδρῶς· οἱ δὲ ἐν αὐτῇ κτίσαντες τὰ παράθυρα καὶ ἀφίσαντες μόνον θυρίδας ἐπυροβόλουν ἐξ αὐτῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὅσακις δὲ οἱ Τοῦρκοι ἔκαμαν ἔφοδον, τὸ πῦρ τῶν ἐπαναστατῶν ἐδεκάτιζε τὰς τάξεις των. Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἡμέραν μέγα πυροβόλον ἐποπεθετήθη πρὸ τῆς πύλης τῆς μονῆς καὶ ἀδιακόπως ἐξέπεπε σφαίρας κατ' αὐτῆς. Ὁ ἀγὼν ἔγινε σφοδρότατος, κατὰ τὸν ὅποιον πολλοὶ ἀνδρεῖοι ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατέστησαν ἀγνώριστοι ἐκ τῆς πυρίτιδος καὶ τῶν αἱμάτων. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἡ πύλη κατέπεσε· τρεῖς ἐφόδους ἔκαμαν οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν· τέλος εἰς τὴν τετάρτην ἔφοδον κατώρθωσαν νὰ εἰσελθουν εἰς τὸν περίβολον τῆς μονῆς· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐξηκολούθει ἐκ τῶν κελλίων. Ὁ ἠγούμενος τῆς μονῆς Γαβριὴλ φονεύεται ἐκεῖ ἠρωϊκῶς μαχόμενος. Πᾶσα ἐλπίς σωτηρίας ἐξέλιπε· τότε εἰς τῶν πολεμιστῶν ὄρμῃ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ φωνάζει: «Τοῦρκοι μᾶς ἐκύκλωσαν ἀπὸ μέσα καὶ ἔξω κατὰ χιλιάδας· θὰ παραδοθῶμεν ἢ νὰ δώσω φωτιά;» «φωτιά» ἀπήντησαν ὅλοι καὶ ἔκαμαν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ· τότε ἐτέθη τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδα· φοβερὰ ἐκπυρσοκρότησις ἐπηκολούθησε· τὰ περὶ τὴν πυρι-

υδαποθήκην μέρη ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα καὶ μετ' αὐτῶν 50 περιπίπτου μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας καὶ πλεῖστοι Τοῦρκοι.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ μονῇ Χριστιανῶν ὀλίγοι ἐσώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐθυσιάσθησαν.

6. Δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ.—Μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ Ἀρακίου ὁ Μουσταφᾶς ἐπιστρέψας εἰς Χανία ἐξεκίνησε κατὰ τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος ἐναντίον τῶν Λάκκων καὶ τῶν πλησίον χωρίων καὶ συνῆψεν ἐκεῖ σφοδρὰν μάχην μετὸς Χριστιανούς· ἔπειτα ἐπολέμησε πρὸς τοὺς ἐν Ὀμαλῷ ἐπαναστάτας καὶ εἰσελθὼν εἰς Σέλινον προσέβαλε μετὰ ταῦτα διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἐφύλαττον τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης· εἰς ταύτην δὲ εἶχε καταφύγει πλῆθος γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μετὰ 4 δὲ ἡμερῶν ματαίους ἀγῶνας ἐπεβιβάσθη ἐπὶ πλοίων καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Χώραν τῶν Σφακίων.

Ἀπερχόμενος δὲ ἐντεῦθεν προσβάλλεται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καθ' ὁδὸν καὶ πολλὰ παθὼν ἐπανερχεται εἰς Χανία μετὰ 55 ἡμερῶν ἐκστρατείας ἐν ἐλσεινῇ καταστάσει· οἱ στρατιῶται ἦσαν ῥακένδυτοι, αἱ δὲ τάξεις αὐτῶν πολὺ ἠραιωμένα.

7 Ἐκστρατεία τοῦ Ὀμερ πασᾶ.—Ἐπειδὴ ὁ Μουσταφᾶς **1867** δὲν κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Κρῆτας ἀνεκλήθη, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐστάλη μετὰ νέον στρατὸν ὁ Ὀμερ πασᾶς. Οὗτος ἐξεστράτευσεν εἰς Ἀποκόρωνα μετὰ 25 χιλιάδας στρατοῦ τὸ ἔαρ τοῦ 1867· προσέβαλε δ' ἐκεῖθεν τὰ Σφακία ἀπὸ δύο μέρη· ἀλλὰ νικηθεὶς ἐτράπη πρὸς ἀνατολὰς καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἐν Μυλοποτάμῳ κατῆλθεν εἰς Ἡράκλειον διαρκῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐντεῦθεν ὁ Ὀμερ προεχώρησεν εἰς Λισίθειον καὶ μετὰ πολὺν κόπον κατότιν τριημέρων ἀγῶνων κατώρθωσε νὰ εἰσελθῇ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦτο. Ὁ Ὀμερ ἔστειλε μετὰ ταῦτα σῶμα στρατοῦ εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, ἀλλὰ μετὰ τινα καιρὸν ἠναγκάσθη τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας νὰ φύγῃ ἀπὸ ἐκεῖ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ὀμερ φθάσας εἰς Τυμπάκι τῆς Μεσαρᾶς, ὅπου ἦτο τουρκικὸν στρατόπεδον, προητοίμασε μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Σφακίων μετὰ 35 χιλ. στρατοῦ. Πρὸς τοῦτο διήρπασε τὸν στρατὸν του εἰς 3 μέρη· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἀπεβιβάσθη δι' ἀτμοπλοίων εἰς Φραγκοκάστελλον· ἕτερον μέρος προεχώρησεν ἀπὸ βορρᾶ εἰς Ἀσκύφου· ἐν δὲ οἱ Χριστιανοὶ ἐμάχοντο κατὰ

τῶν δύο στρατῶν, τρίτον σῶμα στρατοῦ προεχώρησεν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἠνώθη μὲ τὸν λοιπὸν στρατόν· οἱ δὲ Χριστιανοὶ μετὰ αἱματηρᾶς μάχας υπεχώρησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀπέκρουον τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐπεχείρησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης. Ἐντεῦθεν ὁ Ὁμέρ ἐπανῆλθε διὰ θαλάσσης εἰς Χανία ἀπολέσας πλέον τῶν 20 χιλιάδων στρατοῦ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην.

8. Ἀντίστασις καὶ παθήματα τῶν Κρητῶν.— Ἄν καὶ ὁ Ὁμέρ διῆλθε τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Κρήτης, δὲν κατέβαλε τοὺς Χριστιανούς· πανταχοῦ βῆμα πρὸς βῆμα προσβαλλόμενος ἐνόμισεν ὅτι διὰ τοῦ τρόμου καὶ τῶν καταστροφῶν θὰ καταβάλῃ τὸ φρόνημα αὐτῶν· τὰ πάντα, ἀπὸ ὅσα μέρη διήρχετο, παρέδιδεν εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν σίδηρον. Αἱ ὠραιότεραι ἐπαρχίαι τῆς νήσου ἐντελῶς ἤλλαξαν ὄψιν.

Τὰ παθήματα τῶν οἰκογενειῶν ὅσαι φεύγουσαι τὸν ἐχθρὸν κατέφευγον εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς φάραγγας, δεκατιζόμεναι ὑπὸ τῆς πείνης, τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν ἀσθενειῶν εἶναι ἀπερίγραπτα. Τὰ Ἑλληνικὰ ἀτιμόπλοια καὶ τινὰ Εὐρωπαικὰ μετεκόμισαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὲρ τὰς 40 χιλ. Χριστιανῶν. Μητέρες μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωγκωμένους ἀπὸ τὰ κλαύματα, παρθένοι γυμνόποδες, τέκνα παράλυτα καὶ ἡμιθανῆ ἀπὸ κακουχίας ἀπείρους, τυφλοὶ γέροντες τὰ γυμνά των στήθη σκαπάζοντες μὲ μακρὰν καὶ ἀνώμαλον γενειάδα κατέφευγον εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς Ἑλλάδος.

Ολιβερὰ ἀπομεινάρια τοῦ σφαγμοῦ καὶ τῆς φωτιάς.

Ἦτο ψυχῆς σπαραγμός.

9. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς εἰς Κρήτην.— Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ὁμέρ ἦλθεν εἰς Κρήτην ὁ ἴδιος ὁ μέγας Βεζύρης Ἄλῃ πασᾶς, ὅπως διὰ παραχωρήσεων ἐπιτύχῃ τὴν κατάπausιν τοῦ ἀγῶνος· ὑπέσχετο δὲ ὅτι θὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Κρητὰς ὅ,τι ἤθελον ζητήσῃ πλὴν τῆς Ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἢ Ἐπαναστατικῆ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἀπέρριψε τὰς προτάσεις του.

1868 10. Τελευταῖον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως.— Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1868 ἤρχισεν ὁ πόλεμος μετὰ νέας ὀρμῆς. Ὁ ἀντὶ τοῦ Ὁμέρ ἔλθὼν εἰς Κρήτην Χουσεῖν πασᾶς δὲν ἐπεχείρησε μεγάλας ἐκστρατείας. Τὴν ἐντὸς τῶν φρουρίων στρατιωτικὴν δύναμιν διήρσεσεν εἰς 6 ἰσχυρὰ στρατόπεδα· ἕκαστον δὲ τούτων ἐξέπεμπε διάφορα ἰσχυρὰ σόματα στρατοῦ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Πλεῖστοι μάχαι συνεχροτοῦν-

το κάθε ημέραν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Κρήτης. Ἄλλὰ οἱ Τοῦρκοι ἂν καὶ ἐνικῶντο πολλάκις, ἐπέμενον. Ὅτε δὲ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας κατελάμβανον στρατηγικόν τι σημεῖον ἔκτιζον ἐπ' αὐτοῦ πύργον. Οἱ τοιοῦτοι πύργοι κατεστρέφοντο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι κατώρθωνον πολλάκις νὰ ἀνεγείρωσιν ἄντ' αὐτῶν νέους. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως προσέβαλλον πολλάκις τοὺς Τοῦρκους εἰς τοὺς πύργους τῶν καὶ τοὺς περιώριζον εἰς αὐτούς.

Οὗτος ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέπαυσεν ὁ ἀγὼν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1869, καὶ ἔληξεν ὁ ἐπὶ τρία ἔτη διαρκέσας καταστρεπτικὸς ἐκεῖνος πόλεμος μεταξὺ μιᾶς νήσου καὶ μιᾶς ὀλοκλήρου Αὐτοκρατορίας, ὅστις ἔδειξεν εἰς τὸν κόσμον τί δύναται νὰ ὑποστῇ καὶ πόσα ἡρωϊκὰ κατορθώματα δύναται νὰ διαπράξῃ λαὸς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ πολυτιμοτέρου ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας. (1)

II. Ὁ Ὀργανικὸς νόμος.—Μετὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὀργανικὸς νόμος. Κατὰ τοῦτον ἀντὶ 3 διοικήσεων ἔγιναν 5, συνεκροτήθησαν ἰδιαιτέρα δικαστήρια καὶ ἐπετροπή νὰ γίνωνται ἐπίσημα ἔγγραφα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὰ ὁποῖα πρότερον μόνον Τουρκιστὶ ἐγίνοντο. Τέλος ὠρίσθη νὰ συνέρ-

(1) Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιμαχομένων μερῶν ἦσαν ἐντελῶς ἄνισοι. Ἡ Τουρκία ἔστειλεν ἀδιακόπως στρατεύματα τακτικὰ Τουρκικὰ καὶ Αἰγυπτιακὰ, ὥστε ὁ στρατὸς ἀνῆλθεν εἰς πλέον τῶν 60 χιλιάδων ἔπεμπεν ἱκανοὺς καὶ διασήμεους στρατηγούς, οἱ ἑποιοὶ εἶχον νικήσει εἰς ἄλλα μέρη· εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν της ἄπειρα χρήματα, πολεμοφόδια, κανόνια, τελε ὅτερα τουφέκια καὶ ὅλα τὰ μέσα τοῦ πολέμου· ἐδομηθεῖτο ἀπὸ πολλὰς χιλιάδας Τουρκοκρητῶν ὀπλιζομένων καὶ τρεφομένων ἀπὸ τὸ δημόσιον· εἶχε φρουρία ἀσφαλῆ· ἠδύνατο νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἓν μέρος καὶ ταχύτατα ὅσον ᾗθελε στρατόν· εἶχε περίπου 30 πολεμικὰ πλοῖα, ἅτινα ἀπέκλειον τὴν Κρήτην. Οἱ Χριστιανοὶ Κρήτες ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι· δὲν ἠδύναντο νὰ μένουν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ στρατόπεδον, διότι ἔπρεπεν ὁ καθεὶς νὰ φροντίξῃ διὰ τὴν τροφήν του καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του· δὲν εἶχον ἀρκετὰ πολεμοφόδια· καὶ διὰ τοῦτο εἰς πολλὰς μάχας, ἐν ᾗ ἐνίκων, ἄφηνον τὰς θέσεις των, διότι τοὺς ἐτελείωνον τὰ πολεμοφόδια· δὲν εἶχον πάντοτε τροφίμα· δὲν εἶχον, ἰδίως εἰς τὰς ἀρχάς, ὅπλα ἄξια λόγου. Καὶ ἐν τούτοις ἠδυνήθησαν εἰς τὰ βουνά των, μὲ τὴν πείναν, τὸ ψῦχος καὶ τὰς φοβερὰς κακουχίας ἐπὶ τοσοῦτον νὰ ἀνθίσωσιν, ὥστε νὰ διεγείρωσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου.

χεται ἐν Χανίοις Γενικὴ Συνέλευσις· ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς οἱ ἡμίσεις ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἡμίσεις Ὀθωμανοί. Ἄλλὰ καὶ αἱ παραχωρήσεις αὐταὶ δὲν ἐφηρμόζοντο.

Περίληψις.—Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην οἱ Κρηῖτες ἔλαβον ἀφθόρους ἐξ Ἑλλάδος βοηθείας· λαβόντες δὲ τὰ ὄπλα ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς προεχώρησεν ἐκ Χανίων εἰς Ῥέθυμναν καὶ προεκάλεσε τὴν θυσίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Χανία ἐξεστράτευσε διὰ τῶν ὄρεινῶν χωρίων τῆς Κυδωνίας εἰς Σέλυνον, εἰσῆλθεν εἰς Σφακία καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἦλθεν ὁ Ὁμὲρ πασᾶς, ὅστις ἐξορμήσας ἐκ Χανίων προεχώρησε μέχρι Μιραμπέλλου καὶ ἐντεῦθεν τραπεῖς πάλιν πρὸς δυσμὰς ἐπῆλθε κατὰ τῶν Σφακίων, ὅπουθεν διὰ θαλάσσης ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Καὶ ὁ μέγας δὲ Βεζύρης, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην, δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ διὰ παραχωρήσεων τοὺς Κρηῖτας νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1868 οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὰ στρατηγικὰ σημεῖα καὶ νὰ κτίζουσιν πύργους καὶ νὰ περιορίζωσι τοὺς Χριστιανούς. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ ἐπανάστασις κατέπεσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὀργανικὸς νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1878

1. Ἐναρξίς τῆς ἐπαναστάσεως.—Ἄλλὰ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας δὲν ἄφηνεν ἡσύχους τοὺς Κρηῖτας καὶ μετὰ τὰ φοβερὰ ταῦτα παθήματα· ἀφ' οὗ δὲ ἐξεργάγη ὁ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ῥώσων πόλε

μος, ὁ λαὸς προέβη εἰς ἐνόπλους συναθροίσεις. Τότε οἱ Τούρκοι κατέφυγον εἰς τὰ φρούρια, ἡ δὲ Ἐπαναστατικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἀνεκίηρε τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος Ἐνωσιν.

2. Μάχαι καὶ συμπλοκαί.—Ἦδη αἱ μάχαι καὶ αἱ συμπλοκαὶ ἤρχισαν· οἱ Χριστιανοὶ πολλοὺς πύργους, οἷτινες τῷ 1868 ἐκτίσθησαν, κατηδάφισαν καὶ προσέβαλον τοὺς Τούρκους εἰς πολλὰ μέρη. Ἀφ' οὗ δὲ ἦλθεν ὁρκιτὸς στρατὸς εἰς τὴν νῆσον, συνέβησαν σπουδαιότεραι μάχαι εἰς Ἀλικιανοῦ καὶ Μαλάξαν Κυδωνίας, εἰς Ἀποκόρωνα καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

3. Ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας.—Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις ἐν Κρήτῃ, ὅτε κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων κατέπασαν αἱ ἐχθροπραξίαι· ἡ δὲ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις προσεκήθη νὰ ἐκλέξη ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς ὅρους τῆς συμβάσεως μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Σουλτάνου.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο ἡμερῶν συνήλθον ἐν Χαλέπα, ὅπου ὑπεγράφη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1878 ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας. Διὰ ταύτης ὠρίσθη, ὅπως αἱ συζητήσεις καὶ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ εἰς τὴν Συνέλευσιν γίνωνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν· ἀπεφασίσθη ὁ σχηματισμὸς τῆς χωροφυλοκῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ἐκτὸς τούτων εἰς τὴν Συνέλευσιν ἐδόθησαν πλείονα δικαιώματα καὶ ὠρίσθη ὅπως τὰ 2/3 σχεδὸν αὐτῆς εἶναι Χριστιανοί.

Περίληψις.—Οἱ Κρητῆς ἔλαβον τὰ ὄπλα κατὰ τὸ 1878 κηρύξαντες τὴν Ἐνωσιν· συνεπλάκησαν εἰς διάφορα μέρη μετὰ τοὺς Τούρκους, ἕως ὅτου κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων συνήφθη ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας, δι' ἧς παρεχωρήθη αὐτονομία εἰς τὴν Κρήτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1889 ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1896

Διὰ τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας ἡ Κρήτη ἔλαβεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ Χριστιανούς πλέον διοικητάς. Ἄλλὰ ἡ πρόοδος τοῦ τόπου ἔδυσκόλευτο ἀπὸ πολλὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα ἐνίστε αὐτῇ ἡ Πύλη παρενέβαλλε· πολλάκις δὲ διὰ μόνης τῆς ἐπιμονῆς κατώρθων οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑπερ-νικῶσι τὰς παρουσιαζομένας δυσκολίας.

Ὡς αὐτόνομος χώρα διωκεῖτο ἡ Κρήτη μέχρι τοῦ 1889. Τότε ἡ Πύλη κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὰ προνόμια τῆς νήσου. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου ἤρχισαν νέα παθήματα τῶν Κρητῶν. Ἡ τρομοκρατία, αἱ λεηλασίαι καὶ ἀρπαγαί, αἱ πυρπολήσεις, οἱ καθημερινοὶ φόνοι καὶ αἱ συνεχεῖς μάχαι κατέστησαν ἀφόρητον τὸν βίον ἐν Κρήτῃ.

Διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ ἐξεγερθέντες ἐπολιόρησαν τὸν Τουρκικὸν στρατὸν εἰς Βίμον Ἀποκορώνου· ἀπὸ ἐκεῖ δὲ οἱ Τούρκοι μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἀφ' οὗ ἐφονεύθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγριώθησαν οἱ Τούρκοι καὶ ἐπετέθησαν ἐντὸς τῶν Χανίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἔσφαζαν ὅσους ἠδυνήθησαν (13 Μαΐου 1896). Ὁ δὲ Τουρκικὸς στρατὸς ἐξῆλθεν εἰς ἐπαρχίας τινὰς καὶ ἔκαμε μεγάλας καταστροφάς, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς.

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις τότε ἠνάγκασαν τὴν Τουρζίαν νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας καὶ νὰ δώσῃ καὶ νέα ἀκόμη προνόμια εἰς τὴν Κρήτην (κατ' Αὐγούστον τοῦ 1896).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1897

Ἡ Τουρκία δὲν ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα ἔδωκεν εἰς τὴν Κρήτην. Διὰ τοῦτο δὲ μὲ πολλὴν βραδύτητα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζῃ αὐτὰ ἔν ᾧ πρὸς ἕν, ἐπειδὴ ἐπιέζετο ἀπὸ τὰς Δυνάμεις. Διὰ νὰ μὴ τεθοῦν δὲ αὐτὰ τελείως εἰς ἐφαρμογὴν, οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης προέβαινον εἰς πολλὰς δολοφονίας καὶ βιαιοπραγίας· τέλος δὲ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1897 προέβησαν εἰς σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν ἐντὸς τῶν Χανίων καὶ ἔθηκαν πῦρ εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν, ἐν ᾧ οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὰ ὄπλα τοὺς ἀπέκρουον. Τέλος δὲ οἱ Χριστιανοὶ ἐσώθησαν εἰς Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ χειρότερα ἔκαμνον οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ πέριξ τῶν Χανίων χωρία, ἠπειλοῦν δὲ νὰ κάμωσι καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας πόλεις.

Τότε ἡ Ἑλλὰς ἀπέστειλε τὸν στόλον τῆς, ἵνα παρεμποδίσῃ νὰ ἀποβιβασθῇ Τουρκικὸς στρατὸς εἰς Κρήτην· συγχρόνως δὲ ἔστειλε καὶ Ἑλληνικὸν στρατόν, ὅστις κατέλαβε τὴν νῆσον, ἐνίκησε μετὰ τῶν Κρητῶν τοὺς Τοῦρκους εἰς Λεῖβάδια, πλησίον τῶν Χανίων, καὶ περιώρισε τοὺτους εἰς τὰ φρούρια.

Ἀμέσως μετὰ ταῦτα αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις ἀπεβίβασαν στρατεύματά των εἰς τὰ φρούρια καὶ ἀπέκλεισαν διὰ θαλάσσης τοὺς Κρητας, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσωσι νὰ δεχθῶσι τὴν Ἀὐτονομίαν καὶ νὰ παύσωσι τὸν ἀγῶνα. Οἱ Κρητῆς ὅμως ἐπέμειναν καὶ τοὺς Τοῦρκους πολλῶς ἀπέκρουσαν, ἰδίως εἰς Ἀρχίνες, 2 ὥρας μακρὰν τοῦ Ἡρακλείου.

Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι, στρατιῶται καὶ ἐντόπιοι, προέβησαν εἰς φοβερὰς σφαγὰς ἐν Ἡρακλείῳ (25 Αὐγούστου 1897). Τριακοσίους περίπου Χριστιανούς ἐφόνευσαν καὶ διήρπασαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὰς οἰκίας των· ἐπετέθησαν δὲ καὶ κατὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ στρατοῦ καὶ ἐφόνευσαν 17 Ἀγγλους. Τότε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐκδιώκουσι τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἐκ τῆς νήσου (3 Νοεμβρίου 1897) καὶ ἀπελευθερώνουσιν αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Αἱ 4 προστάτιδες τῆς νήσου Μεγάλαι Δυνάμεις διώρισαν τὸν πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος Ὑπατον Ἀρμοστήν ἐν Κρήτῃ· οὗτος δὲ ἀπεβιβάσθη τῇ 9 Δεκεμβρίου 1898 εἰς Σοῦδαν καὶ διώκησε τὴν Κρήτην μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1906.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρίγκιπος ἦλθεν ὡς ἀρμοστής ὁ Ἀλέξανδρος Ζαήμης· Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἔρχονται εἰς τὴν Κρήτην καὶ καταρτίζουσι 2 τάγματα πολιτοφυλακῆς καὶ ἀναλαμβάνουσι καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Κρητικῆς χωροφυλακῆς, τὴν ὁποίαν εἶχον διοργανώσει Ἰταλοί.

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1908 ἡ Κρήτη ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην καὶ διώρισεν Ἐκτελεστικὴν ἐπιτροπὴν (κυβέρνησιν), ἣτις νὰ διοικῇ τὴν Κρήτην ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α'. Ἐκτοτε ἡ Κρήτη εἶναι Ἑλληνική, διοικεῖται κατὰ τὸ Ἑλληνικὸν σύνταγμα καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς νόμους. Τὰ Ἐθρωπαϊκὰ στρατεύματα, ἀπανα κατεῖχον τὰς πόλεις τῆς Κρήτης ἀνεχώρησαν, ἀφ' οὗ πλήρης ἐπῆρχε τάξις. Ἀνεγνωρίσθη δὲ σιωπηρῶς ἀπὸ τοὺς Ἐθρωπαίους ἡ νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν Κρήτῃ καὶ μόνον ὑπολείπεται ἡ ἐπίσημος ἀναγνώρισις τῆς Ἐνώσεως διὰ τὴν ἀποτελέσῃ καὶ ἡ πολυπαθὴς ἡμῶν ἰδιαιτέρα πατρίς μέρος ἀναπόσπαστον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.



ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

		Σελίς
	Εἰσαγωγή	3—4
Κεφ.	Α' Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους	» 5—10
»	Β' Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ	» 10—15
»	Γ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Βυζαντίους.	» 15—18
»	Δ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἄραβας.	» 18
»	Ε' Ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βυζαντιῶν	» 19
»	ΣΤ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἑνετούς.	» 20—27
»	Ζ' Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων	» 27—32
»	Η' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους	» 32—36
»	Θ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821.	» 37—48
»	Ι' Οἱ ἀγῶνες τοῦ 1833, 1841 καὶ 1858	» 49—50
»	ΙΑ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866.	» 50—56
»	ΙΒ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878.	» 56—57
»	ΙΓ' Τὰ γεγονότα τοῦ 1889 καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1896.	» 58
»	ΙΔ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1897.	» 59
»	ΙΕ' Τὰ τελευταῖα γεγονότα	» 60

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΣΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 1-4

Α. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 5-10

Β. Ομοίωση και αντίθεση 10-15

Γ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 15-18

Δ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 18-22

Ε. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 22-27

Ζ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 27-32

Η. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 32-37

Θ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 37-42

Ι. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 42-47

ΙΑ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 47-52

ΙΒ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 52-57

ΙΓ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 57-62

ΙΔ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 62-67

ΙΕ. Η Κοινή και τα διακριτικά χρώματα 67-72